

Bohemica Olomucensia
Časopis pro bohemistická a mezioborová studia

Ročník VIII (2016)

Číslo 3 — Linguistica

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře, udělené roku 2016 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

OBSAH

5/ Miroslav Vepřek – Editorial

Studie a články

9/ В. М. Алпатов – СТРУКТУРАЛИЗМ И СОВРЕМЕННАЯ ЛИНГВИСТИКА

17/ Andrea Svobodov, Kateřina Voleková – K nestandardním jazykovým jevům ve staročeských textech

39/ Petr Nejedlý – Ještě ke slovu ještě

51/ Diana Svobodová, Miroslav Baňko – Vztah formálních a sémantických aspektů lexikálních přejímek v procesu adaptace

61/ Pavel Kosek – K vývoji českých slovník (en)klitik

75/ Jan Kořenský – Funkce vs. teleologie?

Toto zvláštní číslo časopisu *Bohemica Olomucensia*, které právě otevíráte, obsahuje vybrané příspěvky z konference Jazykovědný strukturalismus na počátku 21. století. Konference se konala dne 24. dubna 2014 a věnována byla především odkazu vynikajícího olomouckého lingvisty a bohemisty, prof. PhDr. Miroslava Komárka, DrSc., při příležitosti devadesátého výročí jeho narození. Původně byla plánována k jeho kulatým narozeninám, ale bohužel, během příprav konference, profesor Komárek v pozhnaném věku nedožitých devadesáti let zemřel.

Do Olomouce se tak sjela početná skupina lingvistů z České republiky i zahraničí, kteří se rozhodli reflektovat úctyhodnou šířku badatelských zájmů profesora Komárka, pro nějž bylo charakteristické nejen pevné metodologické zakotvení v jazykovědném strukturalismu Pražské školy, ale též zaměření na obě komplementární složky lingvistického bádání – diachronii i synchronii. Řada účastníků patří mezi přímé či vzdálenější žáky profesora Komárka, ostatně který minimálně středoevropský lingvista druhé poloviny 20. a počátku 21. století by jeho dílo alespoň zčásti nereflektoval...

Tuto reflexi, ovšemže nikoli nekritickou, se snaží rozvíjet též jeho pokračovatelé na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Z nich je zastoupen v tomto čísle časopisu Jan Kořenský, po dlouhá léta svázán těsně s katedrou bohemistiky a v současné době působící na nedávno vzniklé katedře obecné lingvistiky a teorie komunikace. Kořenský se ve svém příspěvku věnuje problematice jedné z klíčových koncepcí Pražského lingvistického kroužku – teleologickému přístupu k jazykovědnému zkoumání. K metodologii a obecnělingvistické problematice se také vyjadřuje v úvodním článku ruský lingvista Vladimir Michailovič Alpatov, který postihuje postavení pražské odnože jazykovědného strukturalismu v současné lingvistice.

Převážně synchronní jazykovědné bádání prezentují v tomto čísle také Diana Svobodová a Mirosław Bańko. Jejich příspěvek vychází z několikaletého společného česko-polského výzkumu vzájemných lexikálních kontaktů. I když se zaměřují na klasifikaci konkrétního materiálu, jejich stať směřuje k obecnější problematice. Zejména když se věnují otázce, jak může být forma přejímky motivována významem, který má v přijímajícím jazyce, a naopak, nakolik může význam ovlivnit formu jazykového znaku a jakou roli může sehrát ikonicitá výrazů, jejíž existence do jisté míry může relativizovat základní strukturalistická východiska.

Zbývající stati jsou zaměřené na diachronní bohemistiku, k níž profesor Komárek publikoval řadu podnětných studií a monografií; můžeme dokonce bez zbytečného ostychu konstatovat, že patří k těm českým lingvistům, jež se v nejvyšší míře zasloužili o pevné strukturalistické zakotvení popisu vývoje češtiny. Na práce Miroslava Komárka a jeho souputníků

navazuje příspěvek Petra Nejedlého, dlouholetého vědeckého pracovníka staročeského oddělení Ústavu pro jazyk český a žáka Igora Němce. Z téhož pracoviště pocházejí i příslušnice nejmladší paleobohemistické generace, Andrea Svobodová a Kateřina Voleková. Zabývají se problematikou nezbytného materiálového základu každého lingvistického výzkumu – tedy přesnou interpretací rukopisně dochovaných staročeských literárních památek. Jejich téma je stále aktuálně, neboť nejen v historii bohemistiky bychom našli řadu případů, kdy mylná filologická analýza vede k nesprávným lingvistickým výkladům. Posledním příspěvkem je stať brněnského bohemisty Pavla Koska. Prezentuje zde svůj dlouholetý výzkum v oblasti českých enklitik, přičemž pro jeho metodologický přístup je rovněž charakteristické strukturalistické východisko.

Souborem studií, které jsou obsahem tohoto zvláštního lingvistického čísla, jistě není – a ani nemůže být – prezentováno současné jazykovědné bádání v celé šíři, a to dokonce ani v užším zaměření na stále živé dědictví pražského strukturalismu. Nicméně, jak se směle domníváme, tento soubor může dobře dokumentovat skutečnost, že v návaznosti na dílo profesora Miroslava Komárka patří i nadále Olomouc a jeho akademické prostředí k místům, která budou inspirovat badatele k reflexi prací předcházejících generací i k novým přístupům, jež posunou lingvistické výzkumy opět poněkud dále a zároveň blíže k horizontu. Onen horizont ovšem neskrývá nic jiného než pohled na další vzdálené horizonty, které vykresluje neustálý vývoj jednoho z fundamentálních fenoménů člověka a lidské společnosti – přirozeného jazyka. V návaznosti na dědictví Miroslava Komárka jistě nepřestaneme být sice přísnými, ale zato stále užaslími pozorovateli tohoto dění.

Miroslav Vepřek

studie

a články

Structural Linguistics and Modern Linguistics

The article outlines the structural period (usually spanning 1916 through 1957) in the history of the world linguistics while emphasizing its importance in the study of Slavic languages, especially Czech and Russian.

Despite the fact that the structural epoch finished and was replaced by modern language theories its methods are still in use. Many of its terms and notions (functions, oppositions, neutralization of oppositions, etc.) are used by linguists of different schools and thus continue developing.

The ideas of the Prague school and American descriptive linguistics are especially significant.

Keywords: Ferdinand de Saussure, structuralism, the Prague school, American descriptive linguistic

проф. Алпатов Владимир Михайлович
Институт языкознания РАН
Москва 125009
Б. Кисловский пер. д.1 стр. 1
iling@iling-ran.ru

СТРУКТУРАЛИЗМ И СОВРЕМЕННАЯ ЛИНГВИСТИКА

В. М. Алпатов

В истории мировой лингвистики, безусловно, важное место занимал структурный период. Его временными границами чаще всего считаются 1916–1957 гг., от публикации «Курса общей лингвистики» Ф. де Соссюра до появления «Синтаксических структур» Н. Хомского. Разумеется, не все лингвисты этого периода работали в рамках структурализма. Исторические и сравнительно-исторические исследования велись в XX в. и ведутся в XXI в. на основе теоретических представлений, сложившихся в XIX веке. С другой стороны, идеи, сходные со структуралистскими, учёные высказывали и до Ф. де Соссюра; особенно надо отметить И.А. Бодуэна де Куртенэ и Н.В. Крушевского. Впоследствии ученик Бодуэна Е.Д. Поливанов, познакомившийся с соссюрским «Курсом» уже сформировавшимся ученым, даже писал: «Посмертная книга F. de Saussure'a, которая многими была воспринята как некое откровение, не содержит в себе буквально ничего нового в постановке и разрешении общелингвистических проблем по сравнению с тем, что давным-давно уже было добыто у нас Бодуэном и бодуэновской школой» [Поливанов 1968: 185].

Однако посмертный «Курс общей лингвистики» Ф. де Соссюра, безусловно, имел наибольшее влияние. Видный советский лингвист А.М. Сухотин, переводчик изданного в 1933 г. на русском языке «Курса», говорил студентам, сказавшим, что Соссюра они проходили в прошлом году: «Соссюр был в прошлом году! Соссюр есть в этом году! Соссюр будет и в будущем году и еще потом – потом – потом! Соссюр – явление не сезонное!» [Панов 2007: 785]. Но у Ф. де Соссюра отсутствовало чёткое понятие фонемы; здесь опорой служили идеи И.А. Бодуэна де Куртенэ.

Между новой и старой научными парадигмами имелись значительные различия, которые не сводились лишь к тому, что основное внимание уделялось не истории языка, а синхронии. Учёные старой парадигмы ценили исключительно поиски и анализ самостоятельно добытых фактов, извлеченных из письменных источников или полученных в диалектологических экспедициях. Один из них, А.И. Томсон, в 1928 г. писал Б.М. Ляпунову: «Об общих вопросах имеет право рассуждать только тот, кто сам годами барахтался в разрешении частных вопросов и потому может говорить по опыту, не с чужих слов» [Робинсон 2004: 153]. О Н.С. Трубецком и В. Дорошевском он писал тому же адресату в 1934 г.: «Что это всё означает?... По-моему, лишь одно: слабосилие. Не могут больше преодолевать подготовительной работы по изучению накопившихся данных по истории языков, особенно по сравнительному языковедению.... Очевидно, силы истощены» [Робинсон 2004: 175].

Лингвисты новой парадигмы смотрели на свои задачи по-иному. «Весь пафос нашей работы заключался в том, чтобы показать систему языка во всей полноте

его реального функционирования» [Аванесов 2004: 16]. Лингвисты Пражской школы или дескриптивисты не отказывались от самостоятельного поиска фактов (гlossenатика скорее была исключением), но у них не было свойственного их предшественникам «преклонения перед фактом», по выражению В.Н. Волошинова. Как писал В. Брёндаль, «новая точка зрения, известная уже под названием структурализма», исходит из того, что «реальное должно обладать в своём целом тесной связью, особенной структурой».

Идеи и методы структурной лингвистики в основном сложились за два межвоенных десятилетия. 1920-1930-е гг. в мировом языкознании были, прежде всего, периодом движения в направлении структурализма, пусть в разных странах несколько по-разному. В частности, хотя в СССР, до конца 50-х гг. не использовался термин «структурализм», но многие лингвисты, особенно фонологи, работали в структурной парадигме.

С помощью структурных методов изучались многие языки, включая славянские (более всего чешский и русский). Для большинства структуралистов преобладающей областью исследований стала фонология. Сформировались методы анализа языкового материала, по строгости значительно превосходившие то, что было раньше. Эта строгость, кстати, позволила структурализму в отличие от традиционного исторического языкознания получить практическое применение. В США в годы войны дескриптивные методы применялись в дешифровке, а в СССР активно развивалось конструирование алфавитов для многих языков. Это конструирование было, по сути, прикладной фонологией. Традиционная фонетика не могла здесь помочь, а фонология создавала для такой работы научную базу; с другой стороны, разнообразные по фонологическому строю языки СССР давали обширный материал для исследований (этот материал активно использовал и Н.С. Трубецкой в «Основах фонологии»). Уже после войны, особенно с начала 1960-х гг. развернулись и прикладные исследования по автоматической обработке языковой информации и особенно тогда популярному машинному переводу; к тому времени уже стало ясно, что это не чисто технические задачи, и решаться они должны с участием лингвистов. Исследования по автоматической обработке информации и машинному переводу стимулировали структурные исследования, в частности, в СССР. К концу структурного этапа в лингвистике закономерно получила развитие принципиально новая сторона: математизация и формализация. Тогда считалось, что степень развития науки прямо пропорциональна степени ее математизации, а в лингвистике опыты применения «точных методов» оказались наиболее многочисленными по сравнению с другими гуманитарными науками.

При бесспорных успехах структурализм к началу второй половины XX в. показывал свою ограниченность, начали говорить о его кризисе. Установленные Ф. де Соссюром строгие рамки изучения - язык, а не речь - на какое-то время были полезными, позволив сосредоточиться на углублённом исследовании ограниченного круга явлений. Но со временем они стали слишком тесными. На ограниченность структурных методов указывали их критики. Так В.И.

Абаев в 1960 г. писал, что эти методы успешно применены в фонологии, дали лишь частичные результаты в морфологии и синтаксисе и потерпели неудачу в семантике [Абаев 2006: 103]. Типология занимала определённое место у пращев (В. Скаличка), однако в большинстве направлений классического структурализма от глоссематики до дескриптивизма интереса к ней не было.

В период восходящего развития структурализма оппозиционные к нему направления не занимали значительного места в мировой науке (неогумбольдтианство в Германии, В.Н. Волошинов – М.М. Бахтин в СССР). Однако ситуация стала меняться с конца 50-х гг., когда начиная с «Синтаксических структур» (1957) появились работы Н. Хомского. Он подверг идеи структурной лингвистики уничтожающей критике. В книге «Язык и мышление» (1968) он назвал концепцию структурализма неадекватной в фундаментальном отношении.

Хомский осудил точку зрения Ф. де Соссюра, согласно которой «единственно правильными методами лингвистического анализа являются сегментация и классификация», поскольку «такой таксономический анализ не оставляет места для глубинной структуры в смысле философской грамматики» [Хомский 1972: 30-31]. «Современная структурная и дескриптивная лингвистика... ограничивается анализом того, что я назвал поверхностной структурой, она ограничивается формальными свойствами, которые эксплицитно присутствуют в сигнале, составляющими или другими единицами, которые могут быть выведены из сигнала при помощи определенных методов сегментации и классификации» [Хомский 1972: 30]. Кроме того, у Соссюра «процессы образования предложений вовсе не принадлежат системе языка», поэтому «за весь период развития структурной лингвистики в области синтаксиса сделано очень мало» [Хомский 1972: 31].

«Убогой и совершенно неадекватной концепции языка, выраженной Уитни и Соссюром» [Хомский 1972: 32], Н. Хомский противопоставил идеи, ставшие основой новой, генеративной лингвистической парадигмы. Вместо задачи описания языка задача построения объяснительной науки о языке, вместо процедур открытия речевых регулярностей моделирование деятельности носителя языка. Вместо фонологии синтаксис. Снимался запрет на использование интуиции исследователя и интроспекции. Вместо охвата всё большего количества языков сосредоточение на английском языке, наиболее пригодном для учёта интуиции. При этом, однако, возникла опасность посчитать типологические особенности этого языка базовыми свойствами языка вообще. В то же время генеративизм унаследовал многие из черт структурализма, среди них построение формальных, математических моделей и недооценка семантики.

Генеративизм, прежде всего, нацелен на вечные, неизменные свойства языка, понимаемые как синтаксические свойства; в его рамках фактически оказались невозможны ни типология, ни диахроническая лингвистика.

С появлением генеративизма структурный период развития мировой лингвистики завершился, хотя в разных странах не одновременно: в СССР 60-е гг. ещё проходили под его знаком. Место структурализма заняли другие научные парадигмы: генеративная и функциональная. Генеративизм преобладает в США

и ряде других стран; порождающие грамматики значительно продвинули вперёд исследование синтаксиса, однако славянские языки охвачены ими довольно мало. Возможно, это связано с ориентацией генеративизма на особенности английского языка вроде жёсткого порядка слов и слабого развития словоизменения. Однако в СССР или Японии генеративизм так и не стал ведущим направлением.

Функциональная парадигма, более распространённая в Европе, не составляет единства, её направления (прагматика, теория речевых актов, дискурсный анализ, лингвистика текста, картины мира, речевые жанры и др.) объединены тем, что выходят за рамки изучения языка как системы знаков, исследуя его функционирование (что способствовало интересу к неожиданно ставшей актуальной книге В.Н. Волошинова).

Функционализм также считает недостаточным описательный подход к языку и ищет пути к объяснительному подходу, но делает это иначе. В отличие от генеративизма определяющей областью лингвистики признаётся не синтаксис, а семантика. Её исследования в целом были малоуспешны и в «традиционной», и в структурной лингвистике и лишь здесь семантика оказывается в центре внимания. Функционализм не только общим, но и особенным в языках, поэтому в данной парадигме активно развиваются типологические исследования. В них «на смену безраздельного господства... КАК - типологии приходит объяснительная ПОЧЕМУ – типология, призванная ответить не только на вопросы о существовании, но и о причинах существования / несуществования тех или иных явлений» [Кибрик 1992: 29]. Степень формализации здесь много ниже, чем в структурализме и в генеративизме. Русский и другие славянские языки активно используются здесь в качестве материала, нередко и в качестве основы для теоретических построений.

В отличие от структурализма и генеративизма функционализм не налагает явных ограничений на свой предмет, включая в область исследований всё, что связано с процессами говорения и слушания. Как писал А.Е. Кибрик, «то, что считается «не лингвистикой» на одном этапе, включается в нее на следующем. Этот процесс лингвистической экспансии нельзя считать законченным. В целом он направлен в сторону снятия априорно постулированных ограничений на право исследовать такие языковые феномены, которые до некоторой степени считаются недостаточно наблюдаемыми и формализуемыми и, следовательно, признаются непознаваемыми. И каждый раз снятие очередных ограничений дает новый толчок лингвистической теории, конкретным лингвистическим исследованиям. Обнаруживаются новые, не замечавшиеся ранее связи, обогащается и вместе с тем упрощается представление о языке». Вывод: «Все, что имеет отношение к существованию и функционированию языка, входит в компетенцию лингвистики» [Кибрик 1992: 20].

Снимается принципиальное и в позднем структурализме, и в генеративизме требование построения формальных моделей того, что исследуется. «Далеко не все языковые явления поддаются описанию с помощью правил-предписаний.... Все это заставляет усомниться в универсальности алгоритмического способа

мышления и строить деятельностную модель языка на принципе неполной детерминированности» [Кибрик 1992: 33]. Однако отказ от алгоритмов и формализмов может приводить к противоположному уклону: в сторону субъективности и непроверяемости построений. А расширение границ науки, безусловно, необходимое, может приводить к отказу от выделения границ вообще.

Классический структурализм во второй половине XX в. отошел на задний план, многие приоритеты изменились. Фонология в эпоху структурализма вырвалась далеко вперед по сравнению с другими лингвистическими дисциплинами, в которых проявлялся фонологический редукционизм, перенос, например, на область лексики фонологических методов (компонентный анализ, семантические множители и пр.). Фонологию полагалось строго отделять от фонетики, а «чистая» фонетика рассматривалась многими фонологами как отклонение от магистрального пути лингвистики. Но с 60-х г. фонология утратила статус кузницы новых лингвистических методов, и ещё недавно центральная для лингвистики дисциплина отошла на её периферию. При этом изучение звуковой стороны языка в последние десятилетия стало очень активным, но не за счет развития фонологии, а за счет развития фонетики, а две, как казалось одно время, далеко разошедшиеся дисциплины явно стали сближаться. «В современную эпоху традиционные фонологические модели, ориентированные на классификационные задачи описательного языкознания, оказываются недостаточными. На первый план выдвигается моделирование реальных процессов производства и восприятия звуковой речи. Многие из них получают естественное переосмысление в прикладных разработках, связанных с компьютерной имитацией звуковых процессов, - синтезом и распознаванием речи» [Коззасов, Кривнова 2001: 15].

В функциональной лингвистике последних десятилетий снимается жёсткое противопоставление языка и речи, что видно на примере фонетики. Снимается и дихотомия синхронии и диахронии в той жёсткой форме, которую придал ей Ф. де Соссюр. Принимается постулат о том, что языковая форма всегда, в конечном итоге, мотивируется смыслом, но эта мотивация может быть стёрта, и надо искать исходное состояние, обращаясь к диахронии. Для начала XX в. обе дихотомии были шагом вперед, позволяя упорядочить наблюдаемые явления, но в дальнейшем они стали ограничивать развитие науки о языке.

Но в то же время ряд идей структурной лингвистики продолжает развиваться. Сам термин «функционализм» указывает на родство с введённым Пражским кружком понятием функции. Пражцы подходили к лингвистическому анализу с функциональной точки зрения, рассматривая язык как систему средств выражения, служащую какой-либо определённой цели. Это уже был выход за пределы чисто структурного подхода, нашедший продолжение в современной лингвистике.

Эпоха структурализма закончилась, но это не значит, что структурные методы вышли из употребления. Многие их понятия (оппозиция, нейтрализация оппозиций и др.) используются авторами разных взглядов, особенно существенными оказываются идеи Пражского кружка и дескриптивизма.

Методы структурного анализа языковой системы, более сего разработанные в дескриптивизме, позволяют получить сопоставимые описания различных языков, а теоретические идеи прагматов остаются актуальными. И не надо недооценивать прикладные применения структурных методов, некоторые из них перечислялись выше.

ЛИТЕРАТУРА

Абаев 2006 – Абаев В.И. Статьи по теории и истории языкознания. М., 2006.

Аванесов 2004 - Аванесов Р.И. Владимир Николаевич Сидоров // Отцы и дети Московской лингвистической школы. М., 2004.

Кибрик 1992 – Кибрик А.Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания. М., 1992.

Кодзасов, Кривнова 2001 – Кодзасов С.В., Кривнова О.Ф. Общая фонетика. М., 2001.

Панов 2007 – Панов М.В. Воспоминания об Алексее Михайловиче Сухотине // Панов М.В. Труды по общему языкознанию и русскому языку, т.2. М., 2007.

Поливанов 1968 - Поливанов Е.Д. Круг очередных проблем современной лингвистики // Поливанов Е.Д. Статьи по общему языкознанию. М., 1968.

Робинсон 2004 - Робинсон М. А. Судьбы академической элиты: Отечественное славяноведение (1917 – начало 1930-х годов). М., 2004.

Хомский 1972 - Хомский Н. Язык и мышление. М., 1972.

Towards Non-standard Language Phenomena in Old Czech Texts

When interpreting the Old Czech graphic records in manuscripts from 14th and 15th centuries, it is necessary to consider a massive development in all language levels of the Old Czech on one hand and on the other hand a vacillation and disunity of the orthography. Non-standard phenomena in Old Czech manuscripts refers to deviations from normal contemporary written records, which might be evaluated by the authors of historical grammars in a different way, secondly as phenomena caused by inappropriate scribal analogy, partly as a reflection of dialectal origin of the author or the scribe. However today, in the context of the predominant form of transcribed edition appears besides the question of classification of these non-standard phenomena also the question of its transcription. Recently in the Department of Language Development of the Institute of the Czech Language of the Academy of Sciences of the Czech Republic, v. v. i., are produced transcribed editions of several Old Czech texts considered Moravian (Sermon based on legends, Dzikowian sermons, Lviv anthology of prayers and legends, Ostrihom dictionary) for needs of the Editorial module and Text bank of Vokabulář webový; nevertheless as there are no generally accepted principles of transcription, the approaches varies by individual editors. This situation implies the urgent need to compile uniform transcription rules rising from the inventory of problematic phenomena that needs to be built and continuously updated. The paper should at least in general outline the most frequent non-standard phenomena and try to grasp them in terms of historical dialectology.

Keywords: Old Czech, historical dialectology, non-standard language phenomena, transcription, orthography

Mgr. Kateřina Voleková, Ph.D.
 Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
 Oddělení vývoje jazyka
 Valentinská 1
 116 46 Praha 1
volekova@ujc.cas.cz

Mgr. Andrea Svobodová, Ph.D.,
 Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
 Oddělení vývoje jazyka
 Valentinská 1
 116 46 Praha 1
a.svobodova@ujc.cas.cz

K NESTANDARDNÍM JAZYKOVÝM JEVŮM VE STAROČESKÝCH TEXTECH

ANDREA SVOBODOVÁ & KATEŘINA VOLEKOVÁ

Při interpretaci grafického záznamu staročeských památek 14. a 15. století je nutno brát v úvahu jak mohutný vývoj staré češtiny ve všech jazykových rovinách, tak rozkolísanost a nejednotnost pravopisu, kterým jsou tyto rukopisné texty psány. Ve svém příspěvku se chceme zabývat různými nestandardními jevy ve staročeských textech, zejména na hláskoslovné rovině, přičemž nestandardními jevy máme na mysli buď ojedinělé, nebo i hojně se vyskytující jazykové odchylky od „běžných“ soudobých záznamů. Tyto odchylky bývají v příručkách a studiích zabývajících se vývojem češtiny klasifikovány různě, jednak jako chyby vzniklé zvratnou analogií, jednak jako odraz původu autora nebo písaře. V takovém případě bývají označovány jako jevy nářeční, úžeji někdy také jako „moravismy“, případně „slovakismy“.

V současnosti se ovšem v souvislosti s převládající formou transkribovaných vydání objevuje kromě samotné klasifikace problematických jevů otázka způsobu jejich přepisu. Ten samozřejmě v první řadě vyplývá z typu a formy edice, resp. z typu předpokládaného uživatele edice. V tomto příspěvku se zaměříme pouze na edice pramenů vznikající v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., pro Ediční modul a Staročeskou textovou banku Vokabuláře webového,¹ které jsou zpřístupňovány v elektronické podobě a při jejichž editaci jsou vedle interních zásad² uplatňovány ediční zásady navržené Jiřím Daňhelkou (1985) a zásady uplatněné v akademickém *Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu* (srov. Daňhelka 1957: 25–35) a *Výboru z české literatury doby husitské* (srov. Daňhelka 1963: 31–41). Tyto obecně přijímané zásady se ovšem nestandardních jevů dotýkají spíše okrajově, což vyvolává naléhavou potřebu doplnit stávající užívaná pravidla o zásady pro přepis problematických jevů, jejichž inventář je zapotřebí sestavit a průběžně doplňovat.

/1/ Vokabulář webový [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/>>. Citováno 10. 10. 2016.

/2/ Srov. Černá, Alena – Lehečka, Boris: *Metodika přípravy a zpracování elektronických edic starších českých textů*. [online]. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/nastroje/metodika/o-aplikaci>>. Citováno dne 10. 10. 2016.

1 PŘEKÁŽKY HISTORICKÉ DIALEKTOLOGIE

Každý pokus o uchopení nestandardních jevů ve staročeských textech naráží na to, že může vycházet pouze z textů psaných, jejichž provenience a doba vzniku často není známa. U opisů je navíc třeba počítat s vlivem předlohy, protože řada odchylek mohla vzniknout pouze bezradností písaře nad prapovísnou a hláskoslovnou stránkou opisovaného textu, a tak je každý opis do jisté míry nutně „kontaminován“ opisovačovým územ; nezřídka však přitom není možné vzájemně odlišit jazyk opisu a jazyk předlohy. Dále je nutné zohlednit to, že písemná podoba vývoj jazyka koriguje, na rozdíl od mluvených textů, v nichž bývá tento konzervující vliv minimalizován. Změny pravděpodobně pronikaly do písemných projevů pomaleji, podle Josefa Vintra s odstupem až 50 let (přičemž trvání každé změny odhaduje na 70 až 100 let). V mluvené podobě se pak podle jeho odhadu ustálil vokalický systém češtiny už ve 2. polovině 15. století, ale v nářečích je vývoj v této době stále otevřený (srov. Vintř 1978: 274). Při každé snaze o zmapování stavu staročeských dialektů je kromě těchto okolností třeba zaměřit se i na rysy standardní, neboť podle M. Komárka může psaný materiál pak poskytnout svědectví také o vývoji nářečí a jeho tempu. Přitom je však nezbytné vzít v potaz aspekt materiálové neúplnosti, totiž neúplné doložení vývoje psaného jazyka, a pracovat s pojmem produktivity v jazyce a také frekvencí jevů v jazykových projevech (Komárek 2006b: 38).

Z tohoto hlediska je ze staročeského období lépe zmapováno (tj. zeditováno a popsáno) 14. století vzhledem k relativně malému počtu dochovaných pramenů a naše představa o standardu této doby je tedy poměrně jasná. Obraz 15. století je ovšem stále poněkud rozostřený a mění se s každým nově popsáním a z jazykového hlediska prozkoumaným literárním pramenem. Dokladem jsou čtyři památky připravované pro Staročeskou textovou banku a Ediční modul Vokabuláře webového, které nebyly pro potřeby Gebauerovy historické mluvnice a Staročeského slovníku excerpovány buď vůbec (KázDzik),³ nebo pouze výběrově (Lvov, KázLeg, SlovOstřS). Jedná se o památky z žánrového hlediska různorodé, dochované prostřednictvím jediného mladšího problematického opisu, při jejichž přepisu tedy není možné opřít se o prameny variantní:⁴

/3/ Zkratky a popis pramenů citujeme (případně analogicky vytváříme) podle úzu *Staročeského slovníku. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk* (1968).

/4/ Výjimku tvoří ostříhomský rukopis, neboť z jedné z jeho předloh částečně čerpal také brněnský latinsko-německo-český slovník *Abstractum* zapsaný za slovníkem *Catholicon* (SlovCath). Písař SlovCath rozšířil základní text abecedního slovníku *Abstractum* o další hesla s náslovím *S až Z* z latinsko-německo-českého slovníku *Abba*, ze kterého čerpal i opisovač latinsko-českého jmenného slovníku (SlovOstřS), a proto se oba slovníky, SlovOstřS a SlovCath, částečně shodují, SlovOstřS ovšem vynechává německou složku slovníku (srov. Voleková 2013: 66–72; Voleková 2015: 222).

1. KázDzik: Kázání dzikovská. Rkp., Biblioteka Jagiellońska, Kraków (Polsko), sign. Przyb. 177/51, ff. 124r–221r, počátek 15. století. Jedná se o mladší opis prozaických kázání zapsaný dvěma písaři, který se vyznačuje malým počtem písařských chyb, zato velkým množstvím nestandardních jevů jazykových.⁵
2. Lvov: Lvovský sborník modliteb a legend. Rkp., Biblioteka Narodowa, Warszawa (Polsko), sign. 12668 II, 97 ff., polovina 15. století. Jedná se o mladší opis prozaických a veršovaných legend a modliteb zapsaný šesti písaři, přičemž každá část se vyznačuje různou měrou písařských chyb a nestandardních jevů jazykových.
3. KázLeg: Sbírka kázání založených na legendách. Rkp., Moravský zemský archiv, Brno, fond G 10, inv. č. 456, 195 ff., polovina 15. století. Jedná se o mladší opis prozaických kázání zapsaný jedním písařem, který se vyznačuje velkým množstvím písařských chyb (zejména daných zvrtnou analogií) a ojedinělých nestandardních jazykových jevů.⁶
4. SlovOstřS: Latinsko-český abecední jmenný slovník *Abba* a slovesný slovník *Abbreviare*. Rkp., Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom (Maďarsko), sign. Ms. II 8, s. 58–63, 66–152, 2. polovina 15. století. Jedná se o mladší opis latinsko-českého slovníku zapsaný jedním písařem, který se vyznačuje poměrně vysokým počtem písařských chyb a nestandardních jazykových jevů (srov. Voleková 2015: 218, 226–233, 239–240).

2 PROBLEMATIKA KLASIFIKACE NESTANDARDNÍCH JEVŮ

Tyto prameny vykazují na jednotlivých jazykových rovinách četné společné rysy, přičemž nejhojněji se vyskytují na fonologické a morfonologické rovině, a právě na ně se zaměříme ve svém příspěvku. Nestandardní jevy hodnotíme z hlediska časového a z hlediska rozsahu území, na kterém probíhaly (opíráme se též částečně o dnešní stav nářečí, resp. o popsany stav mluvených dialektů). Jedná se o archaismy, tj. neproběhlé změny očekávané vzhledem k době vzniku textu, které svědčí o zpomaleném průniku některých změn na okrajová území (např. nepřehlasované *a/á* ve Slovníku ostráhomském: *Crater czaffie*

/5/ Rukopisu se ve své disertační práci věnuje A. Svobodová (*Komplexní studium Rukopisu dzikovského se zaměřením na grafickou, jazykovou a textovou analýzu české sbírky kázání*). Transkribovaný přepis je zpřístupněn v Edičním modul *Vokabuláře webového* [online]. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni>>. Citováno dne 10. 10. 2016. Transliterovaný přepis je zpřístupněn v Edičním modul *Vokabuláře webového* [online]. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/transliterace>>. Citováno dne 10. 10. 2016.

/6/ Srov. též nejnovější edici Janosik-Bielski – Svobodová – Voleková 2014.

SlovOstřS 68,⁷ či nepřehlasované *u/ú* v KázDzik: *cúdichu* 139ra, *Judáš* 192ra; srov. Balhar et al. 2012: 50, 56, 70, *Český jazykový atlas* 5), nebo naopak rané doklady na nastupující změny, které postupně zasáhly všechny nářeční oblasti (např. monoftongizace *uo > ú* v textech 15. století, např. *ruze* KázDzik 191rb, *Dissencio Ruznyczie* SlovOstřS 74, *ie > í: víru* KázDzik 182ra). Některé změny, ač byly provedeny poměrně důsledně a na téměř celém území, se ve všech pozicích a na celém území neudržely a leckde se později vracely k původnímu stavu, tento ústup byl způsoben analogickým, tedy ne fonologickým vlivem (např. přehláska *´o > ě/e: Labarum kralewa korúhev* SlovOstřS 88, či masivní provedení přehlásky *´u > i* v KázDzik: *Jidita, kralijí* apod.). A v neposlední řadě jde též o doklady na neprovedené změny, které jinak zasáhly celé území (např. neprovedená asibilace *ř* v *ř*, která by poukazovala na vliv nářečí slovenských (srov. Balhar et al. 2012: 322n, *Český jazykový atlas* 5): *Alogus dlúhá recz* SlovOstřS 60,⁸ *vzrewsy „uzřevši“* Lvov 38r), nebo doklady na změny, které zasáhly pouze části území, např. protetické *h* před vokály (např. *hoslyczy „oslici“* KázDzik 215r; srov. Balhar et al. 2012: 344, *Český jazykový atlas* 5).

Při této klasifikaci hraje důležitou roli hodnocení takzvané zvrtné analogie, respektive to, zda jevům takto označovaným přisuzovat platnost pouze grafickou, nebo fonologickou, totiž zda lze předpokládat, že mohly pronikat i do mluveného úzu. Na vliv jazykové analogie upozorňuje Daňhelka (1985: 300): „Nelze zapomínat na to, že i bizarní tvary vznikaly různými analogiemi, vyrovnáváním morfologických typů, někdy naopak snahou o jejich různě motivované rozlišení.“ Úskalím ovšem může být samotný pojem analogie, který je používán pro jevy rozdílného charakteru, je proto zapotřebí jistá klasifikace těchto změn podle toho, zda se jedná o analogii písarskou, a tedy čistě grafickou, kterou je třeba při transkripci odstraňovat, nebo zda jde o změnu, která se lexikalizuje a kterou je tedy nutno ponechávat i přes její původní nenáležitost (např. *tiesář, knieha, mier*).

2.1 VYBRANÉ NESTANDARDNÍ JEvy NA ROVINĚ FONOLOGICKÉ

Jedny z nejproblematictějších hláskoslovných jevů se vztahují k diftongu *ie/ě* a jeho změnám. Jako první uvádíme mizející jotaci po retních a po palatálách (např. **večný:** *buoh weczny* KázDzik 126v, **nemu:** *k nemu*⁹ KázDzik128r, **zvestoval:** *zweřtował* Lvov 26b, **rozhneva:** *rořhnewa* sě Lvov 69r, **šediveti:** *Ca-*

/7/ Doklady citujeme podle úzu *Staročeského slovníku. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk* (1968), tzn. příkladové slovo uvádíme v transliterované podobě a ostatní staročeský, příp. latinský, text v podobě transkribované.

/8/ V SlovOstřS je tento jev provázen i dalším kolísáním hlásek *r* a *ř* (např. *Celerzrychli* SlovOstřS 69).

/9/ Zápis interpretujeme jako depalatalizovanou podobu, charakteristickou pro některá východní nářečí, nikoli jako primitivní zápis původního slova *němu*.

nescere ffeidiweti SlovOstřS 125). Václav Kůst tento jev v textech Lvovského sborníku odmítá s tím, že „skutečně jen malá část jest reflexí skutečné výslovnosti, mnohé lze pravděpodobněji vyložiti neobratností starých písařů a kolísavostí písařského usu“, a dodává, že pak by musel podle některých dokladů nastat i v slabikách dlouhých, což je „pravděnepodobné“ (Kůst 1915: 293n). K poklesu jotace v diftongu *ie* však dochází i v dalších textech (např. *césař: czeffarz* Lvov 67v, *nazbéral: nazberal* KázDzik 138v, *jézdny: Veredarius gezdny posel* SlovOstřS 119), proto se tato změna připouští, i když nastává „v míře značně menší než v slabikách krátkých“ (Komárek 1969: 122). Zbygniew Greń řadí tento jev do skupiny moravismů sekundárních, tj. vyskytujících se nejen v nářečích moravských, ale také některých slovenských a českých (srov. Greń 1988: 131; srov. též Balhar et al. 2012: 332n, *Český jazykový atlas* 5).

Pravidelnou změnou je monoftongizace dlouhého *ie*, zatímco užití *ě > i* (*odpovide: odpowidie* KázDzik 172v, *obit: obyt* 180v, *sviďčila: fwydczyla* KázDzik 181r) se projevuje v krátkém diftongu pouze nepravidelně jako analogická změna k monoftongizaci v dlouhém diftongu. Tento jev nacházíme především v pramenech moravského původu a byl proto často diskutován v odborné literatuře (přehledně srov. Marečková 1957: 233). Z. Greń jej dokonce řadí do skupiny moravismů primárních, tj. vyskytujících se pouze v nářečích moravských (srov. Greń 1988: 131; srov. též Balhar et al. 2012: 112, *Český jazykový atlas* 5).

Opačným jevem ke ztrátě jotace je nadbytečná jotace v krátkých slabikách po retnicích (např. *w kupyely kúpěli* 172vb, *mězi: za hlavu myezy nimi* Lvov 68r, *hněvem: hnyewyem* Lvov 69r, *pěvny: Vegetus, -a, -um silný, zdravý, piewny* SlovOstřS 119). Jan Gebauer tento jev vysvětluje několika způsoby, buď podle něj může jít o zvratnou analogii k poklesu jotace, nebo o dialektický rys, „podobně jako v pol. a po retnicích také v luž., srov. *sebe* pol. *siebe* luž. i dluž. *sebje*, praes. *veze*- pol. *wiezie*- luž. *wjeze*- atp.“ (Gebauer 1894: 147).

Rozkolísaný záznam jotace v rukopisech 15. století často poukazuje na to, že distribuce *ie/ye* označujícího *ě/ie* nebyla opřena o soudobý výslovnostní stav, o čemž svědčí také tzv. nenáležitá jotace, tj. výskyt digrafu *ie/ye* v historicky nenáležitých pozicích, v krátkých slabikách s původním *e* a v dlouhých slabikách s původním *í* (srov. Černá 2006: 79).

Diftongizaci krátkého *o* na *uo* nacházíme v hojných staročeských zápisech (ze sledovaných pramenů např. *muosíš: muofys* KázDzik 207v, *puojmúc: puojmúc* KázLeg 38r, *huorúcie: Zona [...] vlast huoruczie, kdežto pro horko nelze bydliiti* SlovOstřS 122). Ve Lvovském sborníku probíhá v textech zapsaných dvěma písaři diftongizace překvapivě pouze v krátkých slabikách, ačkoli se diftongizace v krátkých slabikách vysvětluje jako analogická změna k diftongizaci *ó > uo* (viz dále v oddíle 3.1). To V. Kůst vysvětluje jako pouhou písařskou analogii vzniklou diskrepancí mezi dobovým mluveným a psaným jazykem „Písaři tito, v mluvě svých krajanů (v mluvě dialektické!) slychající a sami vyslovující dosud *bóh*, nalézají v knihách psáno *buoh* (jak se v době

jejich v jazyce spisovném již vyslovuje); *uo* se jim takto jeví znakem pro *o* (ať dlouhé, ať krátké, neboť v kvantitě staří písaři rozdílu nedělají), a užívají tohoto znaku *uo* z pouhé konvence, nerozumějící mu, i na místech nenáležitých za *o*. Píší pak *buoha*, *buohu*, *buozy* atd., vyslovujícíe zajisté správně *boha*, *bohu*, *boží*.“ (Kůst 1915: 294n)

Ve většině námi sledovaných pramenů jsou doloženy průvodní vokály *a*, *e*, *i*, *u* u slabikotvorných likvid (*serdenstvie*: *milého serdenstwy* Lvov 27r, *zracadlo*: *zracadlo* KázDzik 180v, *smrtedleného*: *smrtedleneho* KázDzik 213r, *muluvě*: *muluwye* KázDzik 208r, *pilst*: *Filstrum pilst* SlovOstřS 80). Podle M. Komárka byl „vokální prvek slabičných likvid [...] značně nestálý, nezávazný, jeho výslovnost i postavení (před likvidou nebo za ní) byly velmi proměnlivé“ (Komárek 2012: 89).

Změnám vedle vokálů podléhají přirozeně i konsonanty. K charakteristickým nářečným změnám sledovaných pramenů patří asibilace *t'* (např. *pravici* /*k praviti*/: *divuov činil a jednal, o nichž by dlúho bylo prawicy* KázLeg 22r, *celem* /*k tělo*/: *czyelem* Lvov 1v, *milosci* /*k milost*/: *mylofscy* Lvov 10r, *vícez* /*k vítěz*/: *Adletha bojovník, wyczez* SlovOstřS 59) i k ní změna zvratná, tedy psaní *t* za *c*, *č* (*trojiti* /*k trojicě*/: *troyty* Lvov 18v, *žlutí* /*k žluč*/: *se zluty* Lvov 25v, *roztěstie* /*k rozčěstie*/: *Bivium roztiestie* SlovOstřS 67, *křítěti* /*k křičěti*/: *Clangere vznieti, krzytieti* SlovOstřS 125). K této změně a jejímu transkripčnímu řešení více dále v oddíle 3.1.

Na asibilaci palatály *d'* je ve staročeských pramenech dokladů velmi málo, ve sledovaných textech pouze v jediném (*odsúziti* /*k otsúditi*/: *Iudicare súditi, odfuziti vel popraviti* SlovOstřS 138). Podle Komárka tomu je snad „proto, že v písmu nebylo zvláštní písmeno pro asibilované *d'*“ (Komárek 2012: 88).

Záměnu hlásek *b* a *v*, k níž sporadicky také dochází (*neves* /*k nebe*/: *do newes* Lvov 54r¹⁰), lze podle Josefa Vintra „vysvětlit dvěma způsoby. 1. jde o záměnu blízko stojících hlásek, které zaměnil nepoučený písař, nebo 2. jde o projev nářeční“ (Vintr 1972: 307; srov. též Balhar et al. 2012: 440n, *Český jazykový atlas* 5). Tento rys nacházíme také v herbáři zapsaném v tzv. kodexu vodňanském;¹¹ A. Černá, která se zabývala mj. jeho přepisem, nehodnotí jej jako jazykový, nýbrž grafický, v transkripci jej proto nezohledňuje.¹²

Posledním výrazným nestandardním jevem je záměna hlásek *ch* a *h*, též v pozici mezi vokály (*buocha*: *buocha* KázDzik 128v, *chřiechuom*: *chrzyechuom* KázDzik 124v). Tento jev podle Běliče poukazuje na nářeční oblast česko-polsko smíšeného pruhu a je podle něj „důsledkem změny starého slovanského *g* v *h*, kterou se zhruba od poloviny 12. stol. čeština spolu se

/10/ V KázLeg tato záměna je zachycena u latinských proprií: *vaptiste*: *Iohannis vaptiste* KázLeg 98r, *Wartholomei*: *wartholomei* 144r.

/11/ Rkp., Praha, Knihovna Národního muzea, sign. II F 2, okolo 1410, 286 ff.

/12/ Srov. Černá, Alena: [herbář se zdravotvědou]. [online]. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicnipoznamka.aspx?id=LekVodn>>. Citováno dne 10. 10. 2016.

slovenštinou odlišila od polštiny. Pokud se souhláska *h* v některých slovech vyskytuje i v pol.-čes. smíš. pruhu, hlavně na jeho západním okraji (např. *hoz'ic'* ,hodit' x *choz'ic'* ,chodit aj.), jde zřejmě o novější vliv sousedních slez. nářečí a spis. češtiny; zčásti se zde pak mísí *h* s *ch* (např. *hruza||chruza* [...] a naopak *chlyv||hlyv* ,chlév')“ (Bělič 1972: 42).

2.2 NESTANDARDNÍ JEVY NA ROVINĚ MORFONOLOGICKÉ

Ve sledovaných pramenech narážíme často také na analogii vedenou tendencí unifikace kmene (***chcěti***: *chczeti* KázLeg 145v, ***navratěval***: *nawratyewal* KázDzik 140r, ***potvrďenie***: *potwrdyeny* KázDzik 216r, ***dovoděná***: *Auctoritas dowodena reč* SlovOstrš 63). K tomuto jevu více v oddíle 3.1.

Dále se objevuje kolísání mezi *a*-kmenovým a *ja*-kmenovým skloňováním feminin, jejichž kmen končí na *s*, *z* (***hróza/hrózě***: *hrozná je hruoza obešla* KázLeg 92r, *veliká hruoze* 52r; *třetie k sobě hruozu přitáhne* 129v, *trásúce se velikú hruozy* 92r; ***rosa/rosě***: *ani děšč ani rofa* KázLeg 33, *jako by v chladné rofy seděl* 21v; srov. Balhar et al. 2002: 46, 172, *Český jazykový atlas* 4). „Kolísání mezi skloněním *-a* a *-ja* je také při mnohých substantivech domácích nebo pradávno zdomácnělých, Nalézáme se v nářečích nynějších, tu zvláště v některých pádech (sing. gen. dat. lok.), a také v jazyku minulém, a náchylnost k tom je nestejná podle různých kmenových souhlásek.“ (Gebauer 1896: 189) Možnou příčinu tohoto kolísání vidí Gebauer dvojí, buď jako analogii k vzoru *dušě*, nebo jako vliv hláskových změn, „zejména v sing. dat. lok. *hrózi* místo *hrózě*“ (Gebauer 1896: 190).

2.3 NESTANDARDNÍ JEVY NA ROVINĚ MORFOLOGICKÉ

Na tvaroslovné rovině nacházím pronikání koncovek jiného paradigmatu (např. dat. pl. *lidom* Lvov 21v, KázLeg 125v), častým jevem je také průnik koncovek jiných pádů pod vlivem analogie (průnik dat. konc. *-ěj* do gen. sg. fem. adj. a pron. ***nebeskéj***: *tey nebeskey swatosty* Lvov 48r, ***svatěj***: *z sswatey zemye* KázDzik 180r, ***těj***: *do tey smrti* KázLeg 71v). D. Marečková chápe tento jev jako jeden z nejpříznakovějších rysů východněnářeční proveniencie pramenů (srov. Marečková 1957: 233), vzhledem k rozšířenosti této změny ve staročeských pramenech ovšem bývá výhradně nářeční příslušnost spíše zpochybňována (srov. Kůst 1915: 409; Komárek 2012: 180; srov. též Balhar et al. 2002: 306, *Český jazykový atlas* 4).

3 PROBLEMATIKA TRANSKRIPCE

Kromě samotné klasifikace těchto jevů je v poslední době v souvislosti s editováním staročeských památek nejen pro potřeby Staročeské textové banky a Edičního modulu v rámci Vokabuláře webového aktuální též otázka jejich

transkripce. Zatímco pro přepis neproblematických textů stále za největší autoritu platí Daňhelkova *Směrnice pro vydávání starších českých textů* (1985), pokyny pro přepis jevů problematických jsou spíše kusé a vágní. Oporu pro to, jak tyto jevy transkribovat, zpravidla nelze hledat ani v dosavadních edicích – „problematické texty“ jsou totiž často transliterované, např. *Evangeliář olomoucký* vydaný F. Černým (srov. *Evangeliář olomoucký* 1901). V případě edic transkribovaných je nutné vymezit se vůči danému editorovu přístupu (který zpravidla odráží již zavedené přístupy jiných editorů, často konzervativní) – v dosud zpřístupněných transkribovaných pramenech jsou však nestandardní jevy spíše okrajové, což odráží to, že jejich koncepční řešení nebylo zapotřebí.

Pakliže editor dojde k rozhodnutí nestandardní jevy v edici ponechávat, a ne je emendovat, vyvstává jako klíčová otázka způsob jejich přepisu – přičemž rozhodnutí je vždy závislé na typu a formě edice. Zvláště v kritických lingvistických edicích však bude hlavním cílem zprostředkovat autentičnost jazyka vydávaného textu v co největší možné míře, a proto se nabízí užití grafémů z hlediska novočeského pravopisu nestandardních (ć, ź, horní indexy pro průvodní vokály atp.), které tyto zvláštnosti signalizují už na úrovni samotného textu, a ne až v poznámkovém aparátu. Proti takovému řešení lze namítnout, že při transkripci je obecně užíváno novočeského repertoáru grafémů a že „přepisem do diakritického pravopisu, užívaného v nové češtině, odstraňujeme starou grafiku se vši její primitivností, neustáleností a nedůsledností“ (Daňhelka 1985: 290), oponovat lze však tím, že na nestandardní zápisy nelze aplikovat výhradně standardní postupy. Přesvědčivějším argumentem proti užívání nestandardních znaků by snad byla samotná technická stránka věci – například zhoršené vyhledávání v elektronickém textu v neznačkovaných diachronních korpusech. Jistým řešením je proto uvést u každého daného problematického tvaru transliterovanou podobu, případně také staročeské lemma nebo novočeské znění.

Ať už je editorova volba jakákoli, důležitá je jednotnost řešení a té nutně předchází správné vyhodnocení jevu – kromě kritérií jazykových je třeba zohlednit také kritéria (kon)textová: tedy zda se jedná o autograf či o mladší opis, dále je třeba zohlednit dobu vzniku zápisu a známý původ autora nebo písaře a funkci textu a kromě toho také charakter a množství dokladů.

3.1 PŘÍKLADY PROBLEMATICKÉ TRANSKRIPCE RUKOPISNÉHO ZÁPISU

Hodnocení bývá ovšem často ztíženo neprůhledností a formální homonymií grafického zápisu. Například u záměny grafému t a sprežky cz je otázkou, zda jde o jev grafický, či jazykový (měla čistotu na czele i na duši KázDzik 172r; skrze svatú zpověď obraczmze se k hospodinu KázDzik 124v; ať ráčí zawitaczy v našě srdce KázDzik 216r; tito mladenty byli sú tyšte dietky KázD-

zik 180r; úzká jest tyesta KázDzik 150v). Pro správnou interpretaci diskutovaných jevů je však v první řadě nutná jejich klasifikace podle toho, v jakém hláskovém okolí a v jaké pozici ve slově se objevují – a tedy jakou roli hraje případná lexikalizace či morfologizace (srov. Svobodová 2013).

Zásadní hodnocení přinesla ovšem až přelomová studie V. Kůsta věnovaná dialektismům ve Lvovském sborníku, ve kterém se dané záměny hojně objevují u tří písařů ze šesti: „Psaní cz za náležitě t, jakož i psaní t za c vyskytuje se ve velmi mnohých stč. památkách, i v nemoravských, a není tedy samo o sobě symptomem původu dialektického; zato případy kladení t za č jsou rozhodující, neboť jsou doloženy jen z textů zřejmě východního původu“ (Kůst 1915: 296).

Otázku problematické klasifikace diskutovaných jevů reflektoval později též M. Komárek ve své historické mluvnici: „Ne zcela jasná je výslovnost slov, v nichž se zvrtnou analogií píše *t* místo *c*. Gebauer, opíraje se o svědectví Jana Blahoslava, předpokládá, že se *t* skutečně vyslovovalo. Blahoslav dovědčuje výslovnost *těsta* m. *cesta*, *tísař* m. *císař* v moravském dialektu kolem Ivančic; výslovnost *tísař* je doložena i v nové době z východomoravských nářečí. Je tedy možné, že se v ojedinělých případech vyslovovalo zvrtnou analogií *t* m. *c* i ve 14. století. Týká se to zejména těch slov, která máme s výslovností *t* doložena později v mluveném jazyce (*tísař*, *těsta*, *František*, *Břetislav*). Je však málo pravděpodobné, že by se *t* bylo skutečně vyslovovalo všude, kde se místo *c* v památkách píše; je např. nepravděpodobné, že by se vyslovovalo *chtieti* m. *chtieci* (part. prés.), *paniti* m. *panici*, *osliti* m. *oslicí* atp. (všechny tyto příklady jsou doloženy). Z toho plyne, že záměnu litery (spřežky) pro souhlásku *c* grafěmem *t* je velmi často třeba považovat za jev pouze grafický (za zvrtnou písařskou analogii), vyplývající z blízkosti souhlásky *ć* a asibilovaného *t*“ (Komárek 1969: 107n). Psaní grafému *t* na místě náležitého fonému *č* (např. *zluty*, tj. *žlučí* Lvov 25v) Komárek zcela opomíjí, lze se proto pouze dohadovat, zda by záměnu považoval též za pouhou zvrtnou píseckou analogii.

Jistý návod, jak tyto jevy transkribovat, předkládá Jiří Daňhelka ve svých Směrnících. U hlásky *c* uvádí: „, *t* [sic! při tisku snad vypadla část textu „Psaní ,*c* místo“] (vyslovovaného *t*) (např. ,*cis*´*uc*, *cělestný*)“, je třeba v transkripci zachovat jako projev tendence k asibilaci. Jde-li však o výrazné matení znaků ,*t*´ a ,*c*´ a o zvrtnou písařskou analogii, nelze psaní ,*t*´ místo ,*c*´ a naopak respektovat“ (Daňhelka 1985: 295). A dále u hlásky *t* říká: „Záměnu znaku ,*t*´ a ,*c*´ je nutno respektovat, jde-li o výraz změn ve výslovnosti (,*cis*´*uc*´ jako projev asibilace, ,*František*´ vedle ,*Francišek*´ jako vítězství nové výslovnosti, bezpečně doložené a potvrzené přetrváním). Avšak zřetelné matení znaků ,*t*´ a ,*c*´, zejména písařskou zvrtnou analogií (,*t*´ místo ,*c*´) patří jen do poznámek, popřípadě do obecné charakteristiky pramene.“ (Daňhelka 1985: 299) Narážíme ovšem na to, že nemáme představu o tom, co je míněno oním „výrazným matením“.

Při hledání řešení přepisu problematických jevů narážíme však též na samotnou povahu spřežkového pravopisu, neboť nevíme, do jaké míry je takový ne zcela standardní zápis projevem zachycování odlišné výslovnosti a do jaké míry je odrazem neustálené písařské tradice. Navíc vyvstává otázka, jaké fonémy tyto nestandardní zápisy vlastně reprezentují, a jaké grafémy tedy využít pro jejich transkripci. V případě zápisu spřežky *cz* pro foném *t̥* jako projevu asibilace, nabízí se hned trojí možná realizace: *c*, *č* nebo *ć* (v popsáných nářečích dochována výslovnost různá, např. obecná podoba *ťicho*: *c* *í-cho*/*čycho*/*cicho*; srov. Bělič 1972: 44). Zápis grafému *t* za foném *c* (a řidčeji též za *č*) je jev v uvedených pramenech poměrně častý, ovšem je otázkou, do jaké míry pronikal také do jazyka (kromě silně lexikalizovaného výrazu *tísarš* dochovaného v některých východních nářečích) a zda tento jev neodstraňovat jako zvrtnou analogii písařskou.¹³ Vzhledem k tomu, že řadu dokladů (*nawratyten, odwratygy, potwrdyeny*) je nutno interpretovat jako analogii vedenou tendencí unifikace kmene – tato snaha o jednotnou hláskovou podobu kmene je realizována skrze potlačení morfonologické alternace u těch slovesných tvarů a dalších slov od nich utvořených, kde běžně alternace probíhá (např. tvarotvorné alternace *t-c*, které zvyšují kontrast uvnitř paradigmatu u sloves typu *prosit* a od nich vytvořených nedokonavých protějšků: sloves násobených typu *vracěti* a od předponových sloves typu *osvěcovati*), rozhodli jsme se pro zohlednění těchto zápisů též v transkripci pomocí grafému *ć* jak pro asibilaci *t̥* > *ć*, tak i pro změnu k ní zvrtnou *c/č* > *t̥*.¹⁴ *měla čistotu na čele* [k *tělo*] i *na duši* KázDzik 172r; *skrze svatú zpověď obračme* [k *obrátili*] *sě k hospodinu* KázDzik 124v; *ať ráčí zavítači* [k *zavítati*] v *naš srdcě* KázDzik 216r; *tito mládenčí* [k *mládenec*] *byli sú čisté* [k *čistý*] *dietky* KázDzik 180r; *úzká jest česta* [k *čěsta*] KázDzik 150v. Je jistě zcela na místě namítnout, že se jedná o řešení z hlediska transkripční praxe nestandardní, cílem navrženého řešení však jistě není snaha o fonetický přepis, tento kompromis jednak upozorňuje na nestandardní jevy již na úrovni samotného přepisu, jednak zabraňuje případné nežádoucí homonymii. Zvolené řešení bylo podpořeno vysokým zastoupením těchto záměn a také dalšími obsaženými četnými nestandardními jevy, které výrazně poukazují na východní nářeční oblast

Dalším okrajovým jevem je diftongizace krátkého *o* a následná mo-
noftongizace (*o* > *uo* > *u*). Soustavně se ve staročeském období „diftongizuje“
dlouhé *ó*, kdežto místo krátkého *o* bývá diftong *uo* obvykle jen sporadicky“

/13/ Josef Vašica uvádí doklad záměny *t̥* a *č* z Evangeliaře olomouckého, ale také ze soudobého opavského nářečí: „V přípisu na prvním listě, shora již citovaném, čte se „utinila“ místo učinila, což by upomínalo na dialekt lašský (BartD I, 107). [na tomto místě je učiněna poznámka pod čarou:] Pamatuji se, že ještě v kvartě, na opavském gymnasiu, jeden z mých spolužáků za trest padesátkrát opisoval „cvičiti“, a když potom měl desetkrát vysloviti za sebou toto sloveso, zase pletl „cvititi“, k nemalé zlosti páně profesorově, který snad ani nechápal, jaké nám to působí obtíže.“ (Vašica 1922: 55)

/14/ Za inspiraci k tomuto řešení děkujeme kolegovi Petru Nejedlému.

(Komárek 1962: 119). Ve změně *ó > uo* dochází k labiovelarizaci předchozího konsonantu, tj. přízvučením konsonantu následujícímu vokálu *ó*, popř. ke vzniku „přechodného *u*-ového pazvuku mezi konsonantem a následujícím *ó*“ (Komárek 2012: 97; srov. též Trávníček 1935: 83). To, že k labiovelarizaci dochází u krátkého *o*, není jev typově ojedinělý. Změna, která je příznačná pro dlouhý vokál, přesahuje někdy i k vokálu krátkému (srov. Komárek 1962: 119). Tato však okrajová tendence k diftongizaci krátkého *o* je doložena v některých staročeských památkách již v 14. století (*buoha* KristA, *zákuon*, *kuostel*, *suobě* PasKlemA) v menší či větší míře, později zcela ustoupila (srov. Komárek 2012: 96). Diftongizace krátkého vokálu *o* v *uo* se vedle diftongizace *ó* v *uo* (např. *huol* SlovoOstřS 66, *ruofti* SlovoOstřS 143) objevuje v latinsko-českém slovníku z druhé poloviny 15. století, a to zvl. po labiálách (*buozie* SlovoOstřS 92, *wuonieti* SlovoOstřS 146) nebo před nimi (*pluowuczcie* SlovoOstřS 90), výjimečně jinde (*huoruczcie* SlovoOstřS 122).

V diftongu *uo* z dlouhého *ó* získávala postupně převahu přední složka (*úo*) a došlo k monoftongizaci na *ú*, pro které vznikl nový grafém *ú*. Stejně paralelní možnou změnu předpokládáme i pro diftong *uo* z krátkého *o*, jak ji připouští i Trávníček: „Tu a tam nalézáme také *u*, paralelní s *ú* za *uo* z *ó*, na př. *buha*, *městu*.“ (Trávníček 1935: 84) Ve SlovoOstřS je monoftongizace *uo* v *ú* několikrát doložena (např. *Fomer puda ohnivá* SlovoOstřS 81, *Ruterus pastušie hul*, *sikolec* SlovoOstřS 108). Analogicky by proto mohlo dojít k monoftongizaci *uo* v *u* (např. *Previus prředchuze* SlovoOstřS 102, *Ruder kozie huwno* SlovoOstřS 108). Nabízí se však i jiná vysvětlení a interpretace. Předně by mohlo jít o chybný zápis, kdy písař zapsal místo grafému *o* grafém *u*, nebo vynechal grafém *o* v diftongu *uo* (srov. zápis *ruofti* SlovoOstřS 123, v rukopise je původně zapsáno *rufti*, nad *u* je stejnou rukou nadepsáno *o*). V některých případech by se také nemuselo jednat o diftongizaci a následnou monoftongizaci původního krátkého *o*, ale o monoftongizaci *uo* z dlouhého vokálu, u některých lexémů se totiž připouští kolísání kvantity, např. *předchuze/předchůze*.¹⁵ Vliv analogie, kterou připouštějí pouze někteří jazykovědci (Gebauer: *buoh*, *buoha*; srov. např. Gebauer 1894: 24), zde pravděpodobně nenajdeme. Poslední možností je interpretace krátkého *u* na místě krátkého *o* jako doklad nářeční změny.¹⁶ Pro nejprůměrnější interpretaci daného jevu v SlovoOstřS je proto nutné zhodnotit přesnost pravopisného zápisu, pečlivost písaře, typ písařských chyb a množství jiných nestandardních jevů, které by mohly odkazovat na nářeční původ písaře nebo autora předlohy.

/15/ Srov. Staročeský slovník s. v. *předchozě*, zř. *předchůzě*.

/16/ V některých nářečích se dnešní krátké *u* na místě *o* vysvětluje diferenciací, podle Komárka (2012: 109) vzniklo hanácké *u* nejspíše diferenciací primárního *o* od sekundárního hanáckého otevřeného *ó* (< *u*): když *kupec* se změnil na *kôpec*, původní *kopec* se odlišil na *kupec*; srov. Balhar et al. 2012: 123 (*Český jazykový atlas* 5). Ve slezském nářečí bylo sekundárně zdložené *ó* vyslovováno zavřeněji a po ztrátě kvantitativní opozice (*ó > o*) se zkrácené *o* vyslovovalo úžeji a splýnulo s *u* (*pozur*, *kustka*); srov. Balhar et al. 2012: 144n. (*Český jazykový atlas* 5).

ZÁVĚR

Vzhledem k výše nastíněným překážkám se při zpřístupňování problematických textů jako nejjednodušší řešení jeví transliterace, která ovšem editora zbavuje výsady přímé interpretace, kterou přináší transkribovaná forma. Proto je v moderních edicích dávana přednost transkripci opatřené dobrým lingvistickým poznámkovým aparátem, třebaže nemusí být navržené řešení přepisu vždy všeobecně přijímáno. Otázkou ovšem je, do jaké míry nestandardní jevy v přepisu ponechávat: zda ponechávat všechny ve snaze nesetřít žádný jazykový jev – způsob přepisu takových jevů je pak otázka druhá, nebo zda standardizovat podle etymologického principu – v tomto případě je otázkou nakolik, abychom nesetřeli autenticitu jazyka památky. Nutno ovšem konstatovat, že nalezení univerzálního řešení zřejmě není možné, a vlastně ani žádoucí, neboť každý text nese své vlastní problémy a jejich popis tak může posloužit při přepisu těchto nestandardních jevů v dalších textech. Případně může napomoci řešení problémů obdobných, a jde tedy spíše o získání precedentu pro zachovávání nestandardních jevů, neboť v případě ojedinělých výskytů převažuje tendence je spíše odstraňovat jako písarské omyly a text tím standardizovat.

PŘÍLOHA:

VÍDEŇSKÝ STAROČESKÝ OTČENÁŠ, ZDRÁVAS A VĚŘÍM

Jako ukázkou edice staročeské památky se zvýšeným množstvím nestandardních jevů připojujeme krátký staročeský text sestávající ze tří základních křesťanských modliteb: z Otčenáše, Zdrávas a Věřím, který Josef Vintra (1972: 309) označil za jednu z nejstarších památek středověkého slezského dialektu.

Staročeský text s modlitbami je zapsán na předposledním foliu (fol. 60r) papírového rukopisu Rakouské národní knihovny ve Vídni se signaturou Cod. Ser. n. 3618.¹⁷ Kodex vznikl v období poslední třetiny 14. století a první třetiny 15. století a obsahuje převážně latinské náboženské texty. Podle Vintra (1972: 305) je rukopis pravděpodobně české provenience, kromě staročeských modliteb lze tak usuzovat z ojedinělých latinských poznámek vztahujících se k českým reáliím (poznámka o cestě Václava, plebána z Ivančic, do Prahy na fol. 31v, výčet svátečních dní v českých zemích na fol. 59rv, zpráva o moru na Moravě na fol. 60v). Český původ rukopisu lze s velkou jistotou potvrdit, latinský výčet svátečních dní je úryvek ze statut Arnošta z Par-

/17/ Bližší informace o rukopisu jsou dostupné na WWW: <<http://data.onb.ac.at/rec/AL00631272>>.

dubic (*Statuta provincialia Arnesti*, 1349)¹⁸ a zpráva o moru na Moravě je jedním z četných opisů latinského listu *Missum imperatori de pestilencia* Havla ze Strahova císaři Karlu IV. z roku 1371 (*Domine graciose*,¹⁹ *ex relatu multorum heu percepi pestilenciam in Moravia regnare*; srov. Spunar 1985: 97–99, č. 221). Úryvku ze *Statut Arnesti* v rukopisu bezprostředně předchází spisek *Summula* Tomáše Palmerstona z Irska (*Thomas de Hibernia*, ff. 44r–58v), který představuje shrnutí základní křesťanské věrouky a který se stal nedílnou přílohou *Statut Arnesti*. To ukazuje na to, že rukopis mohl patřit k nějakému farnímu kostelu, neboť faráři měli podle prvního článku statut povinnost *Summula* studovat a užívat (srov. Hledíková 2008: 109). I většina dalších textů zapsaných v rukopisu odkazuje ke kazatelské a pastorační praxi kněží (např. *Passiones aliquorum sanctorum*, ff. 1r–10v; *De confessione*, ff. 32r–43v). K povinnostem kněžské služby patřila i výuka věřících v základech víry, která po celý středověk vycházela z výkladu Otčenáše a Kréda při kázání. Tuto povinnost připomínala farářům i *Statuta Arnesti*, aby pozorně „dbali na to, aby všichni farníci tyto modlitby znali, znali je v lidovém jazyce a díky farářovu výkladu jim také rozuměli“ (Hledíková 2008: 107). Tímto lze vysvětlit výskyt staročeských modliteb Otčenáš, Zdrávas a Věřím ve vídeňském latinském rukopisu. Kromě toho je na dvou místech v rukopisu připsána německá modlitba k Duchu svatému (*Kum, heyliger geyst, dyrwille dy hrcze* 10r; *Kum, heiliger geist, erfull di hercz zadni přidešti*). Kodex tedy fungoval v jazykově smíšeném česko-německém prostředí. Rukopis psalo postupně několik rukou, nejstarší ruka zapsala zhruba první čtvrtinu a lze ji datovat do poslední třetiny 14. století. Další části zapsalo několik soudobých a mladších rukou, největší část, včetně staročeských textů, zabírá ruka z přelomu 14. a 15. století, nejpozději však z první třetiny 15. století.²⁰

Pro nejstarší české překlady základních modliteb je charakteristická textová nejednotnost a neustálenost. Ze srovnání s jinými dochovanými verzemi staročeského Otčenáše²¹ vyplývá, že slezský překlad obsahuje mladší variantu překladu latinských lexémů *debita* a *debitoribus*, tj. *viny* a *vinníkům*,

/18/ Jedná se o článek č. 55 *De festivitibus celebrandis* (srov. Polc – Hledíková 2002, s. 143–144, bez tohoto rukopisu).

/19/ V rukopise zapsáno zkratkou, kterou Mazal – Unterkircher (1967, s. 185) interpretují jako *generose*.

/20/ Podle katalogu vídeňských rukopisů Series nova (Mazal – Unterkircher 1967: 182) je kodex zapsán písaři 14. a 15. století. Na základě konzultace s paleografem Mgr. Michalem Dragounem určujeme vznik rukopisu přesněji. Tento odhad bohužel nebylo možné vzhledem ke špatnému fyzickému stavu rukopisu potvrdit analýzou filigránů na použitém papíru, toho času je badatelům k dispozici pouze mikrofilm rukopisu a reprodukce folia 60r ve studii Josefa Vintra (1972: 304).

/21/ Kromě pramenů uváděných Vintrem (1972: 305) a Škarkou (1949: 7–12) nacházíme staročeský Otčenáš, Zdrávas a Věřím i v dalších rukopisech, např. NK X A 3, fol. 50 *quinquiens* v, počátek 15. století; NK III A 15, fol. 142v, konec 14. století – počátek 15. století; NK V G 17, fol. 35r, 1. olovina 15. století; NK I B 27, fol. 279r–279v, 1432; obě základní modlitby bez Zdrávas nacházíme pak např. v rukopisech Strahov DB III 15, fol. 2v, konec 14. století – počátek 15. století; NK VI A 21, fol. 283v, počátek 15. století, NK VI G 1, fol. 126v, 127r, 1. polovina 15. století.

oproti staršímu *dluhy* a *dlužníkóm* (srov. Škarka 1949: 9). Také v modlitbě Zdrávas je latinské adjektivum *benedictus* překládáno mladší variantou *požehnaný* oproti původnímu starobylému adjektivu *blahoslavený* nebo *blažený* (srov. Škarka 1949: 13). Slezský překlad také obsahuje některá samostatná čtení (srov. Vintr 1972: 308–309).

Forma zápisu staročeských textů není s ohledem na dobové záznamy zcela standardní. Vzhledem k užití netradičních (až třípísmenných) spřežek je možné usuzovat na to, že zápis pořídil rodilý Němec, který uměl také trochu česky – pravděpodobně pocházel ze slezské jazykově smíšené oblasti (srov. Vintr 1972: 305), a proto je často velice obtížné odlišit, kdy zápis pouze odráží grafický úzus, a kdy je naopak záležitostí jazykovou. Zápis hypoteticky odráží problematiku výslovnosti českých znělých a neznělých souhlásek reflektované písařem, a proto jsou užívány jiné spřežky pro konsonanty v odlišných pozicích.²² Například neobvyklá spřežka *fr* označuje hlásku ř (*hfriechow*), kromě toho ř je vyjádřeno též standardními spřežkami *rf* (*vmrfiel*) a *rz* (*wyryzym*). Spřežka *czh* označuje v jednom případě hlásku č (*oczhe*), v ostatních případech je hláska č zaznamenána standardní spřežkou *cz* (*wyeczny*). Spřežka *fch* označuje hlásku š (*nasch*), a to i v iniciální pozici a uprostřed slova mezi vokály na místě náležitěho ž (*fchywotha*, *kfrifchowan*).

Záznam sykavek je značně neustálený: grafém *f* označuje hlásku s (*odpuft*) a š (*odpuszczeny*). Grafém *z* označuje hlásku s (pouze ve finální pozici: *naz*), *z* (*zleho*) a ž (pouze ve finální pozici: *iakz*, *genz*). Spřežka *ff* označuje hlásku s (*nebeff*). Rozkolísaný je též zápis hlásky *u* a *v*: grafém *v* označuje jednak hlásku *v* (*vole*), jednak hlásku *u* (pouze v iniciální pozici: *vmuczen*). Grafém *w* označuje hlásku *v* (*twe*, *twa*, *śdrawa*, *tweho*, *stworfytele*, *wobecz*). Spřežky *iei* či *ey* označují hlásku ě (*vfweiecz*, *wfcheych*), kromě toho je ě vyjádřeno též standardní spřežkou *ie* (*vmfriel*), *ye* (*mye*).²³ Spřežka *dg* pravidelně označuje hlásku *d*²⁴ (*gyedginkeho*, *narodgil*, *dgiewiczzy*, *sedgi*, *pfridgity* „přidítí“; srov. Gebauer 1894: 529).

Na rovině jazykové se v zápisu se odrážejí prvky mluveného jazyka: odpadání náslovného *j* (*mě* m. *jmě*; *si* m. *jsi*), neutralizace znělé hlásky na konci slova (*přit*; *plot*), odpadání hlásky *ch* na konci slova (*nevesich* > *nevesi*; srov. Trávníček 1935: 150), splynutí slov (*jenž jsi* > *jensi*), zjednodušování souhláskových skupin (*oče* m. *otče*; srov. Trávníček 1935: 162), metateze (*požehnan* > *pochšenán*) apod., na syntaktické rovině proniká mluvenost zejména do slovosledu (*plot věho života*, srov. lat. *fructus ventris tui*; *jeho syna jedinkého*, srov. lat. *filium eius unicum*; *našeho pána*, srov. lat. *Dominum nostrum*). V zápise se též odrážejí z dnešního hlediska nářeční rysy lašské, jako neprovedení pře-

/22/ V několika případech si písař zřejmě uvědomil nestandardnost svého zápisu a dodatečně jej upravil (např. původní zápis *gencz* opravil na *genz*, původní zápis *bocha* opravil na *boha*).

/23/ Zápis náležité jotace respektujeme vzhledem k dataci rukopisu také po hláskách *j*, *č*, *ř*, *š* ap.

/24/ Palatála *t* se vyskytuje pouze v koncové pozici a je zapsána grafémem *t* (*pfrit*, *odpuft*).

hlásek *´a > ě* (*oca*), *´u > i* (*mocú*), neprovedení diftongizace *ó > uo* (*vóle*) a diftongizace *ú > ou* (*s tovú*), provedení monoftongizace *ie > í* (*pšimohúciho*)²⁵, neprovedení změny *šč > št* (*odpúščiíme*), záměna *e m. i* před hláskou *m* (*pšimohúciho*; srov. Havránek 1934: 191), záměna hlásek *v a b*,²⁶ *v a p*,²⁷ průvodní vokály kolem slabikotvorných hlásek *r, l* (*mirtvie, mrtvé', píl'ná, pl'ná'*; srov. Gebauer 1894: 292n.; Knop 1965: 35), asibilace *t v č* (*usvěč, usvěč', třecí, třetí', súdici, súditi', čelo, tělo', milosci, milosti'*; srov. Gebauer 1894: 388n.). Ojedinele se odrážejí i nářeční rysy slovenské, jako změna *é > ie* u adjektiv v ak. pl. m. (*mirtvie, mrtvé'*; srov. Gebauer 1894: 143nn). Na rovině morfologické nacházíme nestandardní rysy např. u substantiv v gen. sg. f. (*děvici, cerekvi*)²⁸ a gen. pl. n. (*nebesí*; srov. Balhar et al. 2002: 200, *Český jazykový atlas 4*).

Ostatní nestandardní rysy lze vysvětlit zřejmě pouze jako písařské omyly. V následujících případech jsme se proto uchýlili k emendaci: rkp. podobu *zkrifjefšeny* opravujeme a přepisujeme jako *zkríšešení*; gen. sg. *czyelo, tělo'* opravujeme na *čela, těla'*; nenáležitou jotaci odstraňujeme (*pohrfiewen, pohřeven', gýst, jest', tfrieczy, třecí', tj. třetí', pšridgyety, přidítí', tj. přijítí, czyelo, čelo', tj. tělo*); emendujeme záměnu *m a n* (grafém *m* na místě hlásky *n*: *schemamy*, grafém *n* na místě hlásky *m*: *wynnykon*).

1 STAROČESKÝ OTČENÁŠ, ZDRÁVAS A VĚŘÍM

Rkp., Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. Ser. n. 3618, fol. 60r, přelom 14. a 15. století.

1.1 TRANSLITERACE²⁹

Oczhe naŕch genfy bneweffy wfweiecz fe twe mye | pŕit
kralobŕtwo twe wud vole twa iako nanewe tako naze-
mye chleb naŕch bezdayschny day nam dnes y odpuŕft

/25/ V těchto případech navíc nelze vyloučit absenci kvantity jako další rys lašských nářečí: *vole, s tobu*, pro což ovšem v grafice není opora.

/26/ V tomto případě ovšem nelze vyloučit písařskou chybu, srov. totéž slovo o sedm řádků výše, kde je „e“ nad y nadepsáno.

/27/ Vintr uvádí, že vlivem němčiny na českém území ve 14. a 15. století mohly být nepřízvučné slabiky *-be-* vyslovovány jako *-ve-* (srov. Vintr 1972: 307).

/28/ Zřejmě kvůli bilabiální výslovnosti hlásky *v* ve staré češtině za *b* bývá *v* (*vuď, buď', neve, nebe', svab, zbav', tovú, tobú', pohřeven, pohřeben'*; srov. Gebauer 1894: 423; Frinta, 1916: 45) a za *v* je několikrát *b* (*b nevesí, v nevesí', králobstvo, královstvo', bezdajšný, vešdajšný', svab, zbav'*; srov. Frinta, 1916: 44n., 71; Gebauer, 1894: 430) a ojedinele *p* (*pšimohúciho, všemohúciho'*; srov. Frinta, 1916: 72).

/29/ Srov. Gebauer 1896: 338; Balhar et al. 2002: 98, 100 (*Český jazykový atlas 4*). Rukopisné *czerekwy* lze interpretovat i jako *cerekvy*, gen. sg. f. od nom. sg. *cerekva*, srov. Balhar et al. 2002: 56, 66, 100 (*Český jazykový atlas 4*).

nam nafche wyni iakz my od puftczymy nafchym wyn
 nykon y newod naz wpokufcheni ale fwab nafš zleho amē
 Sdrawa maia mylofczy pylna pan ftowu pochfchē-
 nana fy mezy fchemamy | pochfchenan plot tweho
 fchywotha amē

Wyerzym vboha oca pfchymohuczjho ftworfy-
 tele nebeff yzemye y wihu crifta yeho fyna gydgin-
 keho nafcheho pana genz fe poczal od fwateho
 ducha | narodgil fe od maria dgiewiczzy | vmuczen
 pod moczu pylati kfrifchowan vmfriel ypohfriewen
 gýft | wftupil do pekla tfrieczy den wftal fmirwich
 wftupil do nebeffy yfedgi wprawe ruky
 boha oca pfchymohuczzyho ottad ma pfridgyecy
 fudyczy fchywe ymirtwye

Wyerzym fwateho ducha yfwate czerekwy wobecz
 wfcheych fwatych odpufczeny hfriechow zkrif-
 yefcheny czyelo y wyczny fchywot amen

1.1.1 POZNÁMKOVÝ APARÁT K TRANSLITERACI:

pochfchē-nana] *po slově zapsáno škrtnuto* fe | fchemamy] *nadepsáno nad*
 fcheman, *neškrtnuto* | Wyerzym] *před slovem zapsáno* Wir, *škrtnuto*; Vintr³⁰
 čte Ww | pana] *po slově zapsáno* gencz, *škrtnuto* | ruky] *po slově zapsáno*
 bocha, *škrtnuto* | fchywe] *po slově zapsáno* ymirwe y mirtwye, *škrtnuto* |
 hfriechow] *po slově zapsáno* zkrifif, *škrtnuto*

1.2 TRANSKRIPCE

*Oče náš, jensi b nevesí, usvěc se tvé mě, přiť králobstvo tvé, vud' vóle tvá jako na
 neve, tako na země, chléb náš bezdajšný daj nám dnes i odpust' nám naše viny, jakž
 my odpúšťcímy naším vinníkóm, i nevod' nás v pokušení, ale svab nás zlého. Amen.*

*Sdráva Maria, milosći pilná, pán s tovú, pochšenaná si mezi šenami, pochšē-
 nán plot tvého šívota. Amen.*

*Věřím u boha, oca pšimohúcího, stvořitele nebes i země, i v Jezukrista, jeho
 syna jedínkého, našeho pána, jenž se počal od svatého ducha, narodil se od Maria
 děvici, umučen pod mocú Pilati, křišován umřel i pohřeven jest, vstúpil do pekla,
 třecí den vstal s mirtvých, vstúpil do nebesí, i sedí u pravé ruky boha, oca pšimohú-
 cího, ottad má příditi súdíci šivé i mirtvie. Věřím svatého ducha, i svatě cerekvi,
 v obec všech svatých, odpuščení hřiechów, zkríešení čela i věčný život. Amen.*

/30/ Srov. Vintr 1972: 305–306.

1.2.1 POZNÁMKOVÝ APARÁT K TRANSKRIPCI:

Oče] sc.³¹ Otče | jensi] sc. jenž jsi | b nevesí] sc. v nebesiech | usvěč] sc. usvět | mě] sc. jmě | přiř] sc. přijď | králobstvo] sc. královstvo | vud] sc. buď | neve] sc. nebi | země] sc. zemi | bezdajšný] sc. vezdajšný | vinníkóm] wynnykon ms. | svab] swab ms., sc. zbav | pilná] sc. plná | tovú] sc. tobú | pochšenána] pochšchēnana ms., sc. požehnána | šenami] ſchemamy ms. | pochšenán] pochšchenan ms., sc. požehnán | plot] sc. plod | oca] sc. otcě | pšimohúciho] sc. všemohúcieho | děvici] sc. děvicě | mocú] sc. mocí | Pilati] Pilátí³² | pohřeven] pohřfiewen ms., sc. pohřeben | jest] gýft ms. | třecí] tfrieczy ms., sc. třetí | mirtvých] mirwich ms., sc. mrtvých | oca] sc. otcě | pšimohúciho] sc. všemohúcieho | přidíti] pfridgyety ms., sc. přijíti | súdici] sc. súditi | mirtvie] sc. mrtvé | cerekvi] sc. cerekve | všech] wfcheych ms. | zkríešení] zkrifyefcheny ms. | éela] czyelo ms., sc. těla |

Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1140 Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází).

/31/ Srov. Vintr 1972: 306.

/32/ Za zkratkou sc. uvádíme standardizovanou staročeskou podobu k předpokládané době vzniku zápisu, tj. kolem roku 1400.

LITERATURA

- BĚLIČ, Jaromír
1972 *Nástin české dialektologie* (Praha: SPN)
- BALHAR, Jan et al.
1992–2011 *Český jazykový atlas*. 6 sv. (Praha: Academia)
- ČERNÁ, Alena
2006 „Hvězdárství krále Jana – pozoruhodný rukopis z Knihovny Národního muzea“; *Časopis Národního muzea v Praze. Řada historická*, č. 175, s. 23–40
- ČERNÝ, František
1901 „Paběrky z moravského zemského archivu“; *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 10, s. 48–50
- ČERNÝ, František (ed.)
1901 *Evangeliář olomoucký* (Praha: Česká akademie Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění)
- DAŇHELKA, Jiří
1957 „Obecné zásady ediční a poučení o starém jazyce českém“; in: *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu* (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd), s. 25–35
- 1963 „Obecné zásady ediční a poučení o češtině 15. století“; in: *Výbor z české literatury doby husitské. Svazek první* (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd) s. 31–41
- 1985 „Směrnice pro vydávání starších českých textů“; *Husitský Tábor* 8, s. 285–301; též in: 2013 *Textologie a starší literatura* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.), s. 101–132
- FRINTA, Antonín
1916 *Fonetická povaha a historický vývoj souhlásky „V“ ve slovanštině: [S ukázkou jazykového zeměpisu]* (Praha: Česká akademie)
- GEBAUER, Jan
1894 *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 1. Hlásokloví* (Praha: F. Tempský)
1896 *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 3. Tvarosloví I. Skloňování* (Praha: F. Tempský)
- GREŇ, Zbygniew
1988 „Morawizmy w zabytkach staroczeskich“; *Z polskich studiów slawistycznych* 7 (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe), s. 129–137
- HAVRÁNEK, Bohuslav
1934 „Česká nářečí“; in *Česká vlastivěda III. Jazyk* (Praha: [s. l.]
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka
2008 *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel a rádce* (Praha: Vyšehrad)

JANOSIK-BIELSKI, Marek – SVOBODOVÁ, Andrea – VOLEKOVÁ, Kateřina

2014 *Sbírka kázání založených na legendách* (Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, č. 456, 195 ff.) (Praha: Academia); e-kniha

KNOP, Alois

1965 *Spisovná čeština ve Slezsku 16. století* (Praha: SPN)

KOMÁREK, Miroslav

1969 *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví* (Praha: SPN)

2006a „Diachronní vztahy mezi dialekty českého jazyka“; in idem: *Studie z diachronní lingvistiky* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci), s. 352–353

2006b „Jazykovědná problematika RKZ“; in: *Rukopisy královédvorský a zelenohorský – dnešní stav poznání*. Sborník Národního muzea, řada C, sv. XIII–XIV (Praha, Academia 1969), s. 197–274; citováno dle vydání in idem: *Studie z diachronní lingvistiky* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci), s. 9–116

2012 *Dějiny českého jazyka* (Brno: Host)

KŮST, Václav

1915 „O dialektických zvláštlostech staročeských rukopisných Lvovských modliteb a legend“; *Časopis pro moderní filologii* 4, s. 291–300 a 407–413

MAREČKOVÁ, Dana

1957 „K rozšíření změn ie > í a uo > ů v 15. stol“; *Listy filologické* 80, s. 232–236

1958 „K rozšíření změn ie > í a uo > ů v 15. stol“; *Listy filologické* 81, s. 85–97

MAZAL, Otto – UNTERKIRCHER, Franz

1967 *Katalog der abendländischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek: „Series nova“ (Neuerwerbungen): Teil 3: Cod. Ser. n. 3201–4000* (Wien: Prachner)

POLC, Jaroslav V. – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka

2002 *Pražské synody a koncily předhusitské doby* (Praha: Karolinum)

SPUNAR, Pavel

1985 *Repertorium auctorum Bohemorum protractum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans. Tomus I* (Wratislaviae: Institutum Ossolinianum)

HAVRÁNEK, Bohuslav (ed.)

1968 *Staročeský slovník: Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek* (Praha: Academia)

1968–2008 *Staročeský slovník 1–26* (Praha: Academia)

SVOBODOVÁ, Andrea

2013 „Otázka transkripce grafému t a sprežky cz v tzv. Rukopise dzikovském“; in: Bednaříková, Božena – Hernandezová, Pavlína (eds.): *Od slova k modelu jazyka: Sborník z 13. mezinárodního setkání mladých lingvistů* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci), s. 73–88

- ŠKARKA, Antonín
1949 *Nejstarší česká duchovní lyrika* (Praha: Orbis)
- TRÁVNÍČEK, František
1935 *Historická mluvnice československá* (Praha: Melantrich)
- VAŠICA, Josef
1922 „Olomoucké 500leté knižní jubileum“; *Časopis vlasteneckého spolku musejního* 33, s. 49–57
- VINTR, Josef
1972 „Das alttschechische *Pater noster*, *Ave* und *Credo* in einer Handschrift der Wiener Nationalbibliothek“; *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 17, s. 303–309
- 1978 „Die alttschechischen Diphthongierungen und Monophthongierungen“; in: *Wiener slavistisches Jahrbuch. Vierundzwanzigster Band, Beiträge österreichischer Slavisten zum VIII. Internationalen Slavistenkongress Zagreb-Ljubljana* (Wien: Hermann Böhlau Nachf), s. 262–277
- VOLEKOVÁ, Kateřina
2013 „Brněnský latinsko-německo-český slovník zapsaný za slovníkem *Catholicon*“; *Listy filologické* 136, s. 59–123
- 2015 *Česká lexikografie 15. století* (Praha: Academia)

Once More on the Word *ještě* (= still, yet)

The article compares the syntactic-semantic analysis of the lexical unit *ještě* (still, yet), made by Miroslav Komárek in 1958, with lexicographical treatment of the same lexeme in a Czech diachronic dictionary. Komárek works with two basic oppositions: his description starts on the position of the lexeme in syntactic structure of the sentence (according to the fact if the lexeme is construed with predicate or with some other valency complement), further, he distinguishes between meanings expressing contrastive-confrontational relationship (discrepancy in supposed temporal limits of the action) and meanings expressing continuity of the action (connecting, multiplying the same phenomena). On the other hand, lexicology is based on the etymology (primarily, the lexeme expresses relation to some spatial limit denoting common heading for something) and on the semantic development of the lexeme; lexicology considers temporal modification of the action as a starting point (its relationship to the supposed temporal limit): the lexeme expresses discrepancy in the usual limit primarily, secondarily, its exceeding which leads to another limit and is realized as a connection of another phase of the action until the full realization of the action. Therefore, the Old Czech lexeme *ještě* takes comparative minimally. The syntactic position of the lexeme does not make any difference. Finally, the author claims the grammarian Komárek has precisely grasped basic semantic features of the lexeme which are also crucial for the lexical analysis. However, the lexicology does not need to study either the bond on the predicate, or the criterion of temporal relations, it follows semantic shifts based on different semantic features instead. Nevertheless, Komárek's analysis is still of a great importance for the lexicology and it is possible to exploit it in lexicographical treatment.

Keywords: Miroslav Komárek, lexical unit *ještě* (= still, yet), grammatical analysis, lexicological analysis, lexical meaning

PhDr. Petr Nejedlý, Ph.D.
 Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
 Oddělení vývoje jazyka
 Valentinská 1, 116 46 Praha 1
 nejedly@ujc.cas.cz

JEŠTĚ KE SLOVU JEŠTĚ

PETR NEJEDLÝ

V tzv. Trávníčkově sborníku z r. 1958 uvažuje M. Komárek (1958, s. 152) v závěru článku nad tím, zda slova *ještě*, *již* jsou adverbia času, nebo partikule. K této otázce dospívá v důsledku analýzy sémanticko-syntaktických funkcí obou výrazů, které konfrontuje s jejich dosavadními slovníkovými slovnědruhovými a významovými vymezeními. Ta vycházela z jejich příslušnosti k adverbii (srov. obě uvedená hesla ještě v SSJČ, jehož 1. díl, tj. A–M, vyšel v r. 1960; byl tedy – minimálně v části začínající písmenem *j* – autorsky zpracován poměrně těsně před Komárkovým vystoupením).

Více než pětadesát let stará úvaha (tehdy mladého) významného gramatika se hned dočkala v Naší řeči uznání z pera Františka Daneše – ten svoji zmínku končí lakonicky *Slovníkáři budou z Komárkových výkladů jistě plně těžit* (Daneš 1959, s. 179). Pokusíme se ukázat, která Komárkova pozorování jsou pro lexikologii přínosná a která naopak hrají při popisu lexikálního systému roli pouze pomocných kritérií, tj. která nejsou ve výsledné, ve slovníku formulované struktuře lexikální jednotky do detailu zachycena, přestože je lexikograf při hloubkové analýze bere v potaz. Zároveň můžeme Danešova slova potvrdit: při tvorbě Elektronického slovníku staré češtiny (ESSČ) jsme Komárkův příspěvek vzali v případě slova *ještě* v potaz (i s patričním odkazem v příslušné heslové stati).

1. M. Komárek přistupuje k oběma lexikálním jednotkám primárně z hlediska jejich místa ve struktuře věty: podle toho, zda se podílejí na predikaci, nebo ne. Teprve druhé kritérium, podle něhož obě lexikální jednotky dále analyzuje, je sémantické. Lze předpokládat, že lexikologie jako svébytná disciplína, která má svá měřítka (ta má tím spíše také její aplikovaná podoba, lexikografie), bude postupovat odlišně.

1.1 Bude proto zajímavé porovnat, jak se liší pohled a přístup Komárkův od podoby slovníkového hesla a v čem se oba přístupy, jak předpokládal Daneš, shodují. To, že Komárek zkoumal současnou lexikální jednotku a my jednotku z doby časově vzdálené, je v dané souvislosti a v základních obrysech irelevantní. Pro jednoduchost se budeme zabývat jen jedním z obou slov – *ještě*.

2. Komárkovo pojetí je obecnější, než je pojetí lexikologické: pracuje především se syntaktickou funkcí a teprve v druhé řadě s lexikálním významem. Přesto při formulování své hypotézy o jeho slovnědruhové (ne)časovosti vychází z klíčového významového rysu zřetele, díky němuž slovo konfrontuje

odlišné časové roviny dvou různých dějů: *tehdy ještě nebyl ženat* 148¹ (formulován stav platící v jisté době, který je formulován s přihlédnutím k odlišnému stavu v době pozdější).

2.1 Toto východisko Komárek nejprve ilustruje na významech, které se vyskytují ve spojení slova *ještě* s výrazem ve funkci predikátu.

2.1.1 První z těchto významů signalizuje trvajícím děj, u něhož se však předpokládá konec a poté začátek děje protikladného, opačného, a to jednak lokalizovaného z pohledu mluvčího do minulosti (*tehdy ještě nebyl prezidentem* 148, tj. pak se jím stal), jednak do budoucnosti (*ještě nepřišel* 148, tj. očekáváme, že přijde).

2.1.2 Další význam vyjadřuje prostou následnost děje (absolutně i relativně pojímané) budoucnosti: *dobu ti ještě řekne* 149 (budoucnost z hlediska okamžiku promluvy); *to jsem si nemyslel, že se ještě vdá* 149 (následnost, tj. budoucnost z hlediska času hlavní věty); *snad ještě přijdu včas* 149 apod. Vyjadřovaný děj zde navazuje na děj nevyslovený (probíhaly přípravy na nějakou akci, končilo období obvyklého uzavírání sňatků apod.), vůči němuž představuje posud nepravděpodobnou, svým způsobem překvapivou situaci.

2.1.3 Další významové protiklady jsou způsobové nebo modální: *je ještě dobře, že neprší* 149 – do protikladu se staví děj skutečný a možný (tj. nebylo vyloučeno, že začne pršet) – a měrové, hodnotové: *ke kravám by se ještě hodil* 149 – do protikladu se staví děj nebo činnost, jíž se přisuzuje vyšší hodnota. Nad rámec Komárkovy analýzy poznamenejme, že z hlediska stavby výpovědi zde je rozdíl v tom, že v prvním případě je verbalizovaným (a to v záporném tvaru) jádrem výpovědi (a sémantickým východiskem) potenciální děj z hlediska mluvčího špatně přijatelný (*prší*), kdežto v druhém případě je jím – byť v ironické nadsázce – děj sice vnímaný depreciativně, leč podaný jako hypoteticky možný (*pást krávy*), zatímco ten zcela nemožný je vyjádřen pouze kontextovou elipsou (mluvčí v této výpovědi nesděljuje, k čemu se dotýčný vůbec nehodí). Rozdíl je dán právě užitím záporného slovesného tvaru (srov. *ještě že neprší* × *ještě že prší*): u negovaného děje vyjadřuje *ještě* hranici, jejíž překročení uvede situaci do stavu úplné nepřijatelnosti (v dešti se nedá nic dělat), kdežto v druhém případě vyjadřuje hranici, jež nabízí zachování minimální přijatelnosti situace (péče o krávy je asi jediná rozumná práce; dešť umožní přece jen něco dělat).

2.1.4 Poslední význam vázaný na spojení s výrazem predikace je význam prostého připojování: *ještě kup kilo salámu* (tj. koupě salámu se má uskutečnit spolu s nákupem dalších potravin, jmenovanými nejspíše v kontextu), resp. repetující (typ *ještě to uděláš?* 149; *chceš ještě přidat?* 149.² Podstatný je Komárkův postřeh, že při spojení obou fází děje dochází k relativní úplnosti

/1/ Čísla uvedena za Komárkovými doklady nebo citáty označují stránku ve studii.

/2/ Komárkův příklad *ještě si (!) přišel* není nejprůhlednější.

nastolovaného stavu (bude obstaráno potřebné množství potravin, míra zlobení bude naplněna, porce jídla bude dostačující).

2.2 Významy uplatněné ve spojení slova *ještě* s výrazy bez predikativní funkce Komárek rozlišuje tři.

2.2.1 Výchozím je mu význam s rysy časovými, kdy lexikální jednotka *ještě* vyjadřuje časový předěl mezi stavem končícím a stavem nastupujícím: *ještě naše babička svítila loučemi* 149; k němu přiřazuje i užití s významem místním: *tato vesnice je ještě v Československu* 149.

2.2.2 Druhý z těchto významů *ještě* posiluje rys časovosti, neboť vyjadřuje protiklad jednoho období k jinému bezprostředně následujícímu: *kniha bude vydána ještě tento rok* (149); *ještě na gymnáziu se začal zajímat o ...* 149. (Rozdíl mezi oběma významy je dán akcentem na „(ne)včasnost“ dějového předělu: spojení *ještě naše babička ...* signalizuje, že původní stav trval (neočekávaně) dlouho, takže nástup následného stavu je relativně blízko okamžiku promluvy, popř. perspektivě, z níž je děj podáván, kdežto spojení *ještě na gymnáziu* signalizuje naopak relativně brzký nástup stavu následného a jeho (neočekávaně) dlouhý časový odstup od okamžiku promluvy apod.)

2.2.3 Poslední z těchto významů vyjadřuje prostou návaznost na stejnou skutečnost, tj. jisté opakování: *vezmi si s sebou ještě jeden ručník* 149; *počkejte ještě pět dní* 149. I v tomto případě se opakováním pojmenovaného děje nastolí stav úplnosti (dostačující bude jak počet ručníků, tak lhůta určená na čekání). K tomuto významu Komárek nakonec přiřazuje spojení *ještě* s komparativem: *tento pokoj je ještě větší* 150.

2.3 V obou skupinách tedy Komárek spatřuje významy založené jednak na vyjádření kontrastivně-konfrontačního vztahu (*ještě X, kdežto Y*), jednak na vyjádření souvislosti nebo navazování (připojování týchž nebo typově podobných skutečností: *X a dále X'*). Komárek uvádí, že obě skupiny významů „nelze spolu směřovat, třebaže spolu souvisí“ 150. Jím vypracovanou syntakticko-sémantickou charakteristiku můžeme shrnout takto: výraz *ještě* vyjadřuje časový, nebo hierarchicko-hodnotový vztah mezi dvěma ději nebo stavu: mezi dějem vyjádřeným predikátem a mezi dějem obsahově k němu nějak komplementárním (příchod – nedostavení se, sňatek – setrvání mimo manželství, déšť – sucho, koupě salámu – koupě jiného zboží; syntakticky je výraz vázán na predikát), nebo vyjadřuje obdobné vztahy mezi fázemi téhož obecněji pojatého děje nebo stavu (svícení různými svítildy v různých dobách, různé zájmy v různém věku, různé množství ručníků či různá doba čekání apod.); syntakticky je výraz vázán na některé pravovalenční či levovalenční doplnění).

2.3.1 Komárkovou předností je systematické a vnitřně uspořádané třídění i řazení významů – srovnajme je např. se zpracováním PSJČ, který jednotlivé významy uvádí seřazeny na základě jiných kritérií, než je opozice „nesoulad s předpokládanou časovou hranicí“ a „zmnožování jevu“: 1. stále, až do té doby; 2. již, zrovna; 3. ještě, nadto; 4. alespoň, do jisté míry. Podobně

shledává v *ještě* čtyři významy také SSJČ, jen je řadí podle významu centrálního: 1. ‚navíc‘ – vyjadřuje přidávání; 2. ‚dosud‘ – vyjadřuje trvání; 3. ‚dříve než‘ – vyjadřuje předčasné (ne)uskutečnění (*vrátí se ještě dnes*); 4. ‚alespoň‘ – vyjadřuje omezení (*ještě že má tebe*).

2.4 Komárkovo základní strukturní vymezení je komplexní a sevřené; je vybudováno na všehovšudy dvou opozicích a jejich kombinacích. Proto je ideálním nástrojem pro další operace na rovině syntaktické, popř. textové.

3. Porovnejme je s přístupem lexikologickým, který byl uplatněn při diachronně pojatém zpracování téže lexikální jednotky, a to na staročeském materiálu.

3.1 Oproti synchronnímu přístupu v něm na první pohled nenacházíme žádnou výchozí opozici pozorovanou uvnitř lexikální jednotky a vybudovanou na základě syntaktických charakteristik, ale vzhledem k vývojovému „hledisku“ je jediným prvotním kritériem pro významové členění lexikální jednotky její lineárně pojatý časový rozměr.

3.2 Jeho bodem nula je samozřejmě etymologický stav indoevropský. Ten bohužel není úplně jednoznačný: v úvahu přicházejí podle Etymologického slovníku jazyka staroslověnského zhruba dva výklady: Vasmer (1967, s. v. *euĕ*), Machek (1971, s. v. *ještě*) a po nich i Rejzek (2015) rekonstruuji ie. **es-k^{ue}* s předpokládaným výchozím významem ‚až k‘ (sr. stir. *ačĕha*, ř. *éste*) a jejich hypotéza plně vyhovuje hláskově; Meillet uvažuje o ie. **et-s-k^{ue}* s předpokládaným výchozím významem ‚a dále‘ – jeho výklad vyhovuje především sémanticky (viz ESJS s. v. *ještě*).

3.2.1 Z dochovaných starých slovanských jazyků je pro češtinu klíčový ohled na stsl. *ješte*, které je bohatě doloženo a také podrobně lexikograficky zpracováno (viz SJS s. v.). Třebaže na tato jednotlivá významová vymezení můžeme mít odlišný názor, je zřejmé, že stsl. lexikální jednotka si jako výchozí podržuje ie. význam překračování, nezachovávaní hranice ve smyslu časovém. Autoři slovníku ve shodě s lexikologickými kritérii stanovili základní opozici slovnědruhovou a uvnitř ní v obou významových skupinách rozlišili významy vyjadřující nějakou mez včetně kontrastu (I/1–4, II/1–3) a významy vyjadřující návaznost (II/4–5). Základní slovnědruhové vymezení SJS (adverbium vs. konjunkce) je sice problematické (v řadě dokladů můžeme spatřovat spíše asyndetická spojení s partikulí *ještě*), ale základní sémantická struktura je patrná. Postavení dané lexikální jednotky na jednotlivých úrovních syntaktické struktury se ve významovém členění neobráží (srov. např. větné užití sub I/1 *нъ бѣ ... еште* a větněčlenského sub I/2 *еште i-čřeva matere svojeje*).

4. Víceméně všechny dosud uvedené významy lexikální jednotky *ještě* nacházíme také ve staré češtině. Vzhledem k nejasné etymologii slova (ve zjednodušení jde o protiklad ‚až k‘ × ‚a dále‘) však musíme při rekonstrukci jejich vývojové řady vycházet z obecnějších významových kategorií. Význa-

mové rysy nesouladu s předpokládanou časovou hranicí (a jejího překračování libovolným směrem) na straně jedné a zmnožování, připojování jevu na straně druhé mají společný rys právě v té hranici jako vyjádření určité normované naplněnosti. V diferenci mezi těmito rysy proto spatřujeme onu základní sémantickou opozici stč. *ješče*: u jedné skupiny *ješče* vyjadřuje neuzuální trvání děje vztaženého k jeho uzuální hranici s dějem jiným, protikladným, u druhé skupiny vyjadřuje překračování jedné hranice (možná uzuální) kvůli dosažení hranice druhé, z hlediska mluvčího teprve vyjadřující optimální stav věci.

5. Uvedená abstraktní hranice má ve staročeských dokladech tak či onak časový rozměr děje a jen postupně jej v některých periferních významech opouští. Protože sém. dějovosti je vyjadřován nejčastěji predikátem, není divu, že většina užití je právě ve spojení s predikátem (Komárkova první skupina významů). To ovšem není ještě důvodem k odlišování užití větného a větněčlenského, jak lze ukázat na významově totožných spojeních, v nichž je děj jednou vyjádřen predikátem, jednou dějovým substantivem ve funkci příslovečné: *když ještě bydlých v Macedoní* AlexPovA 243a;³ *jakž toho mnohými věcmi jest doličeno za jeho ještě zdravie* [tj. života] PulKB 28.

5.1 Těsná vazba na děj nás zároveň vede k tomu, že za výchozí význam považujeme časovou modifikaci děje vyjádřenou prostředky primárně užívanými při prostorové orientaci („děj směřující k něčemu“), nikoli jeho modifikaci založenou na opakování („děj a týž děj“). Proto jako primární a také centrální význam hodnotíme hojně frekventované vyjádření takového děje, který trvá po okamžiku jeho předpokládaného skončení – *ještě*, *posud*, *stále*, *pořád*: *čas můj ještě nenie naplňen* EvZimn J 7,8 *nondum*; *tak se i ješče stává, že čest nrawy proměňává* AlxH 232; *ješče málo světlosti u vás jest* BiblDražď J 12,35 *adhuc*; *ještě s nešel spat, synku?* OtcB 133a *neque modo*; *po slyšení těch budúcích příhod stál ještě Jeruzalém za dluhý čas* LyraMat 153a *adhuc*; *do jich [sirotků] let držeti budu* [tj. majetek], *anebo snad ještě dále* FlašRadaA 106b; *když sem ještě mláda byla* GuallCtnostM 36b; *Zikmunda ... toho muže proklatého ... zchovala sem ještě v břiše, an v materi ledva dýše* Budyš 19a; *na tom pan Krajier ještě dnes stojí, žeť žádnému dobrému nechce překážeti* ListářRožmb 1, 35 (1421); *zbožie, kteráž sme spolu měli dřieve, též i ještě* ArchČ 26,316 (1432); *ještě se muožeš zhjiti* PasKal B17a; *by jednu nohu měl a druhú stál nad hrobem, ještě by se učiti chtěl* KorMan 8a; *ještě kněží nemají [dosti na tom]* AktaBratr 1,3b; *který [majetek] má ..., nebo který ještě v časiach budúcich mieti bude* ArchČ 18,314 (1488); *což jich [volů] ještě pan Dobrohost má* ArchČ 10,454 (1492); viz též dva doklady uvedené výše sub 5.

/3/ Zkratky staročeských památek užíváme podle Staročeského slovníku (viz StČs 1968, s. 55–118); rovněž doklady z těchto památek uvádíme v zásadě podle úzu tohoto slovníku.

5.2 Má i dva podvýznamy: ‚zatím, v daném okamžiku (oproti některému okamžiku následujícímu)‘, jímž se vyjadřuje děj, jehož konec v dohledné době přece jen nastane nebo nastat má (*poslední byl ještě dietě LegJidM 16; po pěti zl. měl jest jemu každý rok platiti ... po půldruhém roce dal jest otci svému závdanek 5 zl. ...: „Málo jsem [dlužník před smrtí] zaň dal ještě, jedno jsem dal na to 5 zl. a odevzdáno nenie“ NaučBrn 15*), a ‚nadále‘, které vyjadřuje prolon-gaci, pokračování (nikoli opakování) děje, aniž by blíže signalizovalo, kdy a zda vůbec skončí (*spravedlný spravedliv buď ještě a svatý osvět sě ještě BiblOl Ap 22,11 adhuc*).

5.3 Na primární význam ‚ještě, stále‘ okrajově navazuje další časový význam ‚ještě (včas), ihned‘, který obsahuje rys bezodkladnosti, aktuálnosti děje – vyjadřuje krajní možný okamžik pro uskutečnění žádoucího děje: *ne-dajte té země více hubiti ... a přistupte ještě k spravedlivosti, jako sme vám dříve psali ArchČ 3,233 (1421)*.

5.4 Poslední význam z této skupiny – ‚ještě, právě‘ – patří k významům nevázaným na predikaci: připojuje se k časovému údaji a tím, že jej vyjadřuje jako hranici, již nelze překročit („děj proběhne, dříve než uplyne uvedený časový úsek“), pojímá děj jako uskutečněný bezodkladně: *úmysl ... ještě k téj noci otloži AlxBM 175; té ještě hodiny přišedši EvBeneš L 2,38 ipsa hora (srov. zdánlivě identické ještě v časiach budúcích (viz výše 5.1). K tomuto významu se připojuje i užití s kontextovou elipsou, tj. bez vlastního časového údaje, s významem ‚(právě) nyní‘ (poněvadž prvnímú panskému rozkázání dosti se nestalo, aby se stalo ještě Půh 5/1,20, 1475)*. Po stránce slovnědruhové má tento význam rysy partikule stejně jako významy následující (s jednou výjimkou – viz 6.1.1).

5.5 Přejídný typ stojící na přechodu ke skupině s dominantním sémem připojení (a dosažení uspokojivé míry) se pojí s komparativem nebo jiným vyjádřením míry – význam ‚ještě‘ (po záporu ‚alespoň‘) vyjadřuje dominantně nikoli „delší“ trvání, ale větší míru n. (po záporu) menší míru děje: *ještě by byl více blučal [sup], tož král kynu, aby mlčal FlašRadaA 775; ještě v zlosti převyšuje [papež] ďábla ChelčPost 80b; ještě k tomu připracovati ArchČ 10,302 (1490); nemáš pouštěti [proces přípravy] k konci, aby [tj. ty] neblúdil, jestliže nejsi velmi zběhlý v arte, aniž ještě v formě prachu, nebo by velmi veliké ohnivosti bylo [“lékařstvie”] AlchLull 115*.

5.5.1 S adjektivním komparativem se výraz ještě ve staré češtině pojil jen minimálně (srov. *umrú li pak, ještě blahoslavenější budú JeronM 13b, jest [Konstantinopol] ještě větší než tři Prahy CestKab 1b*) – taková spojení byla v menšině proti vyjádřením míry slovesného děje, protože ve významovém spektru lexému stále převažoval příznak dějovosti.

6. V opozici k významovému rysu nesouladu s uзуální časovou hranicí stojí druhý základní významový komponent, totiž připojování nějaké skutečnosti (nejenom děje) až do jejího naplnění (z pohledu mluvčího); tento komponent oproti časové charakteristice děje akcentuje charakteristiku měrovou.

6.1 Výchozí je (frekventovaný) význam ‚ještě, (a) dále, také‘, který vyjadřuje připojení stejnorodého údaje; syntakticky je vázán jak na predikát, tak na doplnění – pravovalenční (obvykle) i levovalenční: *již sta dvě létě, jakož se počal hlad v zemi, a ješče pět let má býti ComestC 49a adhuc; by ješče tolik volal, by ješče tolik se nám písmem protivil, nevymluvíš sobě nic Tkadla 42a; chci říci ješče pilně RadaOtcP 87b; ješče, králi, pravím tobě FlašRadaA 111a; ješče jiné ... vzíti Tovač předml; oni nechtěli slyšeti a ješče se tomu posmievali ŠtítBrigP 47a; ješče jiní zástupové sú ChelčPost 74b; ješče bych vám měl mnoho praviti ChelčPost 145b.*

6.1.1 Specifickým případem naplněnosti děje je jeho zopakování ‚ještě, opět, znovu‘: *ješče sem tě oklamal GestaB 15b; poznal je pak ješče Adam ženu svú BiblPraž Gn 4,25 adhuc; psalť jsem prvé i ješče píši ArchČ 20,554 (1468)* – ze slovnědruhového hlediska v tomto případě lexikální jednotku hodnotíme jako adverbium.

6.2 Dalším typem významu je ‚ještě, navíc, dokonce; (se záporem) ani‘ vyjadřující připojení nestejnorodého údaje (tj. určeného podle jiného kritéria), jímž se navozuje dojem gradace, neboť – podobně jako u významů primárně časových (viz 5.3) – situaci hodnotí jako krajní, zejména maximálně možnou, popř. (v záporu nebo v závislosti na kontextu) naopak jako její omezenou či zcela minimalizovanou variantu. Krajnost situace může tedy směřovat jak k maximu, tak k minimu (srovnej spojení s omezovacím jen): *ani vás ... ješče i na malých věcech muož diábel uraziti Vít 98a; ješče bude sobě blazě, dadie liť léci na podlazě PodkN 305; rúhaliť se, co ješče potřebujem svědkuov? HusSvatokup 113b adhuc; ješče jen posměchy sobě z toho činie ArchČ 8,114 (1473); jedny [hrušky] sadové a druhé plané a ty ješče se dělě LékVodň 266b; že je on světlo lidí, a ješče ne všech RokJanB 5b; ješče za své vrahy modlil se AktaBratr 1,134b; zmordovali [soudce], a proto nehřešili, ale ješče chváleni byli AktaBratr 1,193a, pod. 205a; nevěřili mu [Janovi] a nadto ješče, když sám Pán přišel AktaBratr 1,152a; umřietí ..., a to ješče před lidem AktaBratr 1,326b; kázete li kdy, a to ješče zriedka a nedbanlivě KorMan 114a.*

7. Na pomezí obou významových skupin (srov. 5. vs. 6.) je několik významů periferních. Řadíme je do druhé skupiny, protože u nich nedominuje rozměr časový (byť je sekundárně rovněž přítomen), ale kvalitativní.

7.1 Jako první uvedme význam ‚ještě, (ještě) stále, (ještě) pořád‘, který vyjadřuje připojení (zatím nevyužitě) možnosti: *ješčet jest na pomoc Hospodín LegJiřB 291.*

7.2 Další význam ‚ještě, přece jen‘ vyjadřuje obsahu předchozí věty protichůdný, zdánlivě nemožný děj; na pomezí obou skupin jej řadí kontextově podmíněný sém, jímž se výraz blíží také významu ‚nadále‘ (srov. 5.2): *lid zmordován, ale někteří ješče biechu zuostali AlexPovA 248a; ješčetť ujdete, anoť pod ním hoří peklo HusBetl 2,95; pro své hříechy, jenž smrti věčné byli sme hodni a snad ješče mnozí smy hodni HusZrcM 26a; zdaliť by se ješče ráčil Buoh nad*

tebú smilovati, jehož jsi ... rozhněval Budyš 17a; ještě čkal BiblPraž Gn 8,12 nihilominus (opět ~Ol).

8. Porovnáme-li uvedená významová vymezení s Komárkovým tříděním, vidíme, že M. Komárek ve zkratce přesně vystihl základní významové rysy daného slova (nesoulad s hranicí dvou dějů a připojování děje či jevu) a ty zůstávají klíčové i pro lexikální analýzu. Naopak oproti Komárkovi nepovažuje lexikologie za zásadní fakt vázanosti na predikát (srov. *ještě za jeho života byl vynalezen parní stroj a když ještě chodil do školy, přišel na princip ...*) ani kritérium časových vztahů („sousednost“ časů: *já ti ještě včas řeknu × čekal jsem, že mi ještě řekne*); to je důležité především pro interpretaci syntaktické struktury a sama lexikální jednotka *ještě* je jen jednou ze složek této struktury. Lexikologický přístup upřednostňuje spíše registraci významových posunů spočívajících v uplatnění různých sémantických komponentů: trvání děje přesahující předpokládanou hranici → trvání děje započatého před dosažením dané hranice; připojení stejnorodého údaje → zdvojení téhož údaje → připojení nestejnorodého údaje atd.

8.1 Neznamená to však, že lexikologie k syntaktickým charakteristikám na pozici základní lexikologické distinkce nikdy nepřihlíží.

8.1.1 Jejich zohlednění však probíhá na bázi přítomnosti nebo nepřítomnosti některého doplnění analyzované lexikální jednotky (srov. v StČS 1968–2008 rozlišování subjektového a objektového *ostati / ostávati*, tranzitivního a intranzitivního *pominúti* nebo jednoho a dvou obligatorních pravovalenčních doplnění u *proměnití / proměňovati*).

8.1.2 V ostatních případech má valenční distinkce vždy obsah primárně sémantický (srov. určení a neurčení cíle sub *napraviti / napravovati*: ‚učinit něco rovným‘ × ‚nasměrovat něco někam‘; *obtěžiti / obtěžovati* s činitelem osobním a neosobním atd.). Nejzřetelnější to je u sloves *položiti / pokládati* a *postaviti / postavovati*, kde výchozí spojitelnost slovesa s výrazem, jenž implikuje jeho zařazení k pohybovým slovesům z okruhu manipulace s objektem (*položiti v jéslech*), přechází v dalších významových skupinách v kategorie ryze sémantické (abstraktní umístění objektu – *položiti sobě naději* → verbum dicendi et arbitrandi – *položiti žalobu* → obecně pojatý děj – *položiti slib*).

8.1.3 Vedle toho lexikologie už obvykle jen konstatuje vázanost některého jména (subst., adj.) na přísudkové postavení (srov. *nepríateľkyni 2*: „zvl. v přístavku nebo v přísudku“ apod.).

8.2 Komárkova analýza tedy skutečně přináší podněty i lexikologii, protože např. upozorněním na syntaktické protiklady zdůrazňuje důležitost zřetele k charakteru děje, byť k jeho kvalitám sémantickým. Závěry vyvozené ze syntakticko-sémantických opozic napomáhají k stanovení pořadí významů při lineárním lexikografickém popisu (zejména při stanovení významového východiska v podobě trvání děje překračujícího předpokládaný konec – ‚posud‘). Především pak Komárek a jeho precizní analýza nutí

lexikografii (i lexikologii) stanovit si vlastní v opozicích uspořádané diferenční komponenty, jež konstituují a vymezují jednotlivé lexikální významy. Naopak lexikografie může pro syntaktické zkoumání odkrýt další relevantní vlastnosti lexikální jednotky (srov. 5.5.1).

ZKRATKY: s. v. = sub voce

Příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR P406/10/1153 Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování.

LITERATURA

- DANEŠ, František
1959 „Studie ze slovanské jazykovědy“; *Naše řeč* 42, č. 5–6, s. 172–187
- ESJS
1989 *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Praha – Brno: Academia – Tribun EU)
- ESSČ
Elektronický slovník staré češtiny [online]. Dostupný z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>, cit. 27. 11. 2016, verze dat 1.1.1.
- KOMÁREK, Miroslav
1958 „K sémantické a syntaktické charakteristice slov *ještě, již (už)*“; in: Machek, Václav (ed.): *Studie ze slovanské jazykovědy* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství), s. 147–152
- MACHEK, Václav
1971 *Etymologický slovník jazyka českého* (Praha: Academia)
- PSJČ
1935–1957 *Příruční slovník jazyka českého* (Praha: Státní [pedagogické] nakladatelství)
- REJZEK, Jiří
2015 *Český etymologický slovník* (Voznice: Leda)
- SJS
1966–1997 *Slovník jazyka staroslověnského* (Praha: Academia, Euroslavica)
- SSJČ
1960–1971 *Slovník spisovného jazyka českého* (Praha: Academia)
- StČS 1968
1968 *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk* (Praha: Academia)
- StČS 1968–2008
1968–2008 *Staročeský slovník 1–26* (Praha: Academia)
- VASMER, Max
1967 *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka 4* (Moskva: Progress)

The Relation of Formal and Semantic Aspects of Lexical Borrowings in the Process of Adaptation

The paper deals with formal and functional aspects of loanwords, which either still have their native synonyms in Polish and Czech as recipient languages, or which are used in these languages in variant forms on different levels of adaptation. We assume the structure and form of a word is not irrelevant: the form can bear on at least a connotative meaning, it can direct the word's development and, in cases of lexical borrowings, it can influence the way these words become adapted in the recipient languages.

In case of the synonyms, we focus on divergence of their functional potential and on their etymological, expressive and associative features, the last one also with the help of psycholinguistic methods.

Keywords: synonym, lexical borrowing, word form, formal adaptation, semantic meaning, language function, psycholinguistics

doc. PhDr. Diana Svobodová, Ph.D.
Katedra českého jazyka a literatury s didaktikou
Pedagogická fakulta
Ostravská univerzita
Mlýnská 5
701 03 Ostrava
diana.svobodova@osu.cz

prof. dr hab. Mirosław Bańko
Instytut Języka Polskiego
Uniwersytet Warszawski
Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
Polska
m.banko@uw.edu.pl

VZTAH FORMÁLNÍCH A SÉMANTICKÝCH ASPEKTŮ LEXIKÁLNÍCH PŘEJÍMEK V PROCESU ADAPTACE

DIANA SVOBODOVÁ A MIROSLAW BAŃKO

Příspěvek vychází ze základního pojetí distinktivních rysů v popisu jazyka a vzájemného působení formálních a funkčních aspektů jazykových znaků, v našem případě lexikálních jednotek. Pro všechny moderní jazyky platí, že se jejich lexikum rozšiřuje, je ve stavu konstantního růstu a změn a zejména se v něm projevují tendence internacionalizační. Těmito procesy se naplňují onomaziologické potřeby jazyků, zároveň však v mnohých případech registrujeme ve vybraných oblastech lexika svým způsobem zvláštní fenomén přetrvávající koexistence synonym nebo významově blízkých dvojic či skupin slov, z nichž jedno je přejaté a další je nebo jsou domácího původu, a také u novějších přejímek současný výskyt většího počtu jejich grafických forem. Pokud jde o první typ, tato skutečnost se v jazycích vyskytuje nehledě na obecně přijímané přesvědčení, že cizí slovo je přejímáno jen tehdy, pokud neexistuje vhodný výraz domácí. Tento názor má své kořeny v jazykovém purismu, snažícím se o ideální model „čistého“ jazyka eliminováním prvků, které jsou s tímto modelem v rozporu, resp. považované za nežádoucí. Svě opodstatnění má purismus snad v situacích ohrožení jazyka, ovšem jak uvádí Vachek (2005, s. 138), v přehnané míře jazyku škodí, protože ochuzuje slovník, způsobuje nedostatek synonym a mimo jiné přílišnou lokální uzavřenost vědecké terminologie. Další členové PLK v první třetině minulého století zdůrazňovali nutnost funkčního posuzování přejímaných jevů. Jakobson (Havránek – Weingart, 1932, s. 117–118) připomíná, že kulturní jazyky vždy v nějaké formě prožívají hybridizaci a vyvíjejí se v kontaktu s jinými kulturními jazyky, a mimo jiné upozorňuje na to, že pokud se nějaký výraz už vžil do spisovného úzu, asi jen těžko může být považován za zbytečný a „plně a vhodně“ nahrazen výrazem jiným.

Vycházíme z teorie, že každý signifiant (označující, slovo) je nositelem specifického významu v důsledku své odlišnosti od výrazů ostatních a navazuje na jazykové zvyklosti uživatelů daného jazyka. Podle Vachka (1962, s. 38) a později Daneše (2002, s. 30) jazykový systém neakceptuje takové vnější zásahy, které by byly v rozporu s jeho vnitřními potřebami, resp. nebyly kompatibilní s jeho strukturou. Klíčovým aspektem posuzování takovýchto jazykových prostředků není jejich vazba na označované, ale jejich postavení v mechanismu vztahů přijímajícího jazykového systému a také jejich funkčnost a účelnost, spočívající v potenciálu výrazových variací, resp. synonymie a diferenciaci vyjádření v příslušných kontextových vazbách, a na úspěšnosti a naplnění komunikačního účelu ve smyslu pragmatického výkladu, založené na zkušenosti uživatelů. Zde se posuzování jejich funkčnosti může lišit z hlediska aspektů sociálních, může být jiné u odborníků a laiků a lišit se

také z hlediska komunikačního či motivačního na základě jejich zkušenosti, na níž je založena jejich schopnost porozumění danému výrazu v celém jeho významovém spektru.

Sémantická a pragmatická interpretace cizojazyčných přejímek může být u různých uživatelů odlišná, neboť mluvčí nejsou ke svému jazyku indiferentní a nechápují jej jen jako nástroj komunikace, ale ve větší či menší míře jej také prožívají. Ve spojitosti s přejímkami zavedl pojem prožívání jazyka už Bohumil Trnka (1947, s. 76), který rozdíl v prožití chápal jako faktor ovlivňující rozdílnost vývoje slov jak domácích, tak přejatých.

Vydeme-li z teorie, že jazyk je založen na opozici, resp. na rozdílech mezi znaky a významy existujícími ve vztazích k jiným, hraje u výše zmíněné synonymie lexémů domácích a přejatých významnou roli faktor příznakovosti: výrazy nabývají různé funkčně stylové a pragmatické hodnoty, synonymie pak umožňuje přesnost, přiléhavost vyjádření dle kontextu, příslušné stylové oblasti a celkového zarámování. Příznakovost jednotlivých členů synonymických řad v rámci daných (privativních) opozic se odvíjí od toho, jak na ně nahlížíme a který člen považujeme za základní, resp. který se od základního bude lišit nějakým atributem – slova cizího původu jsou neutrální součástí odborných názvosloví, protože nejsou zatížena vedlejšími významy nebo stylistickými a citovými příznaky jako synonymní slova domácí (často polysémantická a frekventovanější v různých komunikačních a stylových sférách), ale v běžném užívání naopak stylovou příznakovost získávají a jeví se z tohoto hlediska jako okrajová, periferní, případně anomální. Jejich konotace však nemusí spočívat pouze v jejich cizojazyčném původu, terminologickém charakteru nebo nižší frekvenci. Může se jednat i o ikonicitu, expresivitu či jiné asociace, které jsou s nimi spojeny. Takto se například adjektivum *absurdní* (čes.) / *absurdalny* (pol.) jeví jako významově silnější a sugestivnější než jeho domácí ekvivalenty *nesmyslný* / *niedorzeczny*; *exploze* / *eksplozja* jako větší a ničivější než *výbuch* / *wybuch*, sloveso *devastovat* / *dewastować* vykazuje výraznější expresivitu a naznačuje katastrofálnější následky než *ničit* / *niszczyc*; *agresor* / *agresor* je nebezpečnější, hrozivější než *útočník* / *najeźdźca*, *napastník*; *komfort* / *komfort* poskytuje zdánlivě větší luxus a exkluzivitu než *pohodlí* / *wygoda* apod. Nicméně protože domácí členy nemusejí být samy o sobě výrazy neutrálními a prostými jakékoli konotace a zmíněná vlastnost je u nich (i když v menší míře) přítomna také, lze mluvit o jistém typu opozice graduální (stupňovité), podle aktuální situace v daném jazyce a vyhodnocení jejich synonymie dvoučlenné nebo vícečlenné.

I když vycházíme z pojetí čisté konvenčnosti, arbitrárnosti znaků, kdy je označující dané, jazykem určené, je otázka, zda u některých přejatých členů není možno uvažovat o relativní zvukové motivovanosti, která by mohla být uživateli pocítována a přispívat k ikonicitě, kdy slovo může mít specifickou konotaci, pokud je rozpoznatelně odlišné od všech dalších slov v jazyce.

Na vztahy lexikálních jednotek tohoto typu je mimo jiné zaměřen projekt APPROVAL (*Adaptation, Perception and Reception of Verbal Loans*), jehož cílem je výzkum faktorů ovlivňujících recepci a adaptaci cizích slov v jazyce. Zabývá se adopcí a adaptací přejímek v polském a českém jazyce a jazykovými, psychologickými a historicko-kulturními podmínkami těchto procesů. Název APPROVAL naznačuje názor řešitelů, že cizojazyčné přejímky přispívají k bohatství jazyka a nepředstavují v žádném směru jeho ohrožení.

Výzkum je zaměřen na dva typy lexikálních prostředků. Prvním jsou synonymní řady, u nichž je jedním prvkem slovo synchronicky cizí a druhým jeho domácí synonymum nebo synonyma, a které tedy odpovídají představě zdánlivé zbytečnosti přejímek, které v důsledku existence domácích synonym nesplňují onomaziologické potřeby přijímajícího jazyka. Vedle výše zmíněných se jedná např. o řady:

charitativní – dobročinný / charytatywny – dobroczynny
drastický – bezohledný, krutý, hrubý / drastyczny – rażący
helikoptéra – vrtulník / helikopter – śmigłowiec
infekce – nákaza / infekcja – zakażenie

V následujícím textu se na základě analýz realizovaných v rámci projektu APPROVAL pokusíme srovnat některé přejímky v češtině a v polštině s jejich domácími synonymy a dále některá přejatá slova v původní podobě s jejich formálně adaptovanými variantami. Zmíníme zde pouze některé vybrané odlišnosti (podrobnější analýzy jsou dostupné na webových stránkách projektu). Prvními dvojicemi jsou synonyma:

CHARITATIVNÍ – DOBROČINNÝ

Frekvence cizojazyčné přejímky v češtině je téměř dvojnásobná (11,1 : 5,3 na mil. slov v korpusu SYN). Důvodem může být internacionální charakter přejímky, která se jeví jako současnější, „modernější“, v mnohých kontextech také stylově vyšší; naopak výraz domácí může být pro některé uživatele jazyka „příliš explicitní“ a do jisté míry vzhledem ke svému složení (zahrnujícímu základ slovesa „činit“) vyvolávat dojem knižnosti, příp. až zastaralosti (přestože kompozitum samo zastaralé ani zastarávající není). U základu *charita* se také setkáváme s vedlejšími významy s více či méně výraznou negativní konotací (špatně ohodnocená práce, nechtěný dar), u adjektiva *dobročinný* se neobjevují.

CHARYTATYWNY – DOBROCZYNNY

Domácí ekvivalent se v polštině užívá nejméně od 17. století, ale dlouho měl obecný význam „činění dobra“. Cizojazyčný ekvivalent je mnohem mladší,

přejat byl přibližně v prvním desetiletí 20. století, ovšem jeho frekvence je v současné době téměř desetinásobná ve srovnání s domácím synonymem. Pravděpodobně to souvisí s rozvojem moderních forem charity v Polsku, který začal v 19. století, ale po 2. světové válce byl utlumen z ideologických důvodů (komunisté charitu posměšně označovali jako „buržoazní přežitky“). Nyní se různé formy charity opět vyvíjejí a výraz *charytatywny*, postrádající jakékoli archaizující asociace evokované domácím synonymem, se zdá být lepším prostředkem pro vyjádření obsahu než slovo domácího původu.

INFEKCE – NÁKAZA

U výrazů *infekce* a *nákaza* je frekvence v podstatě téměř vyrovnaná (12,8 : 13,4 na mil. slov), ovšem distribuce jejich užití je do jisté míry odlišná, a to jak ve významu základním, tak ve významech přenesených. Lexém *infekce* je výrazně častěji užíván v medicínské terminologii. Může se vyskytnout i v běžně užívaném jazyce, nicméně například ustálená spojení *virová infekce*, *infekce horních cest dýchacích*, *infekce žloutenky* apod. jsou v běžné řeči spíše nahrazována názvy nemocí jako takových, tj. *viróza*, *kašel* (obojí většinou nesprávně jako *chřipka*), *žloutenka* apod. Z hlediska užití derivátů je sloveso *infikovat* (a také od něj odvozené adjektivum *infikovaný*) vázáno téměř výlučně na lékařskou oblast, v běžné řeči se užívají domácí ekvivalenty *nakazit* a *nakažený*. Ve smyslu potenciální možnosti přenosu *infekce* / *nákazy* se užívají jak adjektiva *infekční*, tak *nakažlivý* (ve všech kontextech). Pokud jde o přenesené významy, je zajímavé, že např. v počítačové oblasti se domácí ekvivalent *nákaza* nevyskytuje vůbec, vždy jde jen o *infekci*. Naopak při porušení materiálu typu *nákaza dřeva* se užívá jen výraz domácí (s vedlejším významem „pokaženosti“, „nepoužitelnosti“). Podobně je tomu například i ve významu narušení mravního, kde jde také více o „zkaženost“ než konotaci „nemocnosti“ – v tomto smyslu má domácí základ *-kaz-* silnější významový příznak než cizojazyčná přejímka. A je možné, že podobně je tomu i ve významech základních, kdy slovo *infekce* je spíše jen odborným názvem, ale nejeví se významově silnější, výraznější než *nákaza*, mnohdy je tomu naopak.

INFEKCJA – ZAKAŻENIE

Podobně jako v češtině, i v polštině zní *infekcja* méně nebezpečně než *zakażenie*. Druhý z výrazů je častěji užíván v oblasti medicíny, zatímco první je obvyklejší v tisku a dalších populárních médiích. Za situace, kdy jsou lehká sezónní nachlazení obecně označována jako *infekcja grypowa* (přestože nejsou způsobena virem chřipky) a banálním žaludečním nevolnostem se říká *infekcja pokarmowa*, nemůže termín *infekcja* nikoho vystrašit. Navíc se obje-

vuje i ve všudypřítomných reklamách nabízejících zázračné preparáty proti těmto rozšířeným onemocněním, což jej činí ještě obecnějším. Druhým typem sledovaných lexikálních prostředků jsou varianty přejímek lišící se stupněm adaptace, např.:

chips – čips / chips – czips

chat – čet / chat – czat

dealer – diler – dýler / dealer – diler

e-mail – mail – mejl / e-mail – mail – email – mejl

jeans – džínsy – džíny / jeansy – džinsy

CHAT – ČET

Původní grafická podoba v češtině dosud jednoznačně převažuje, je frekventovanější a má mnohem více kolokací. Varianta *čet* je považována spíše za substandardní, méně obvyklou. Nevyskytuje se ve spojeních s anglickými adjektivy typu *live* nebo *on-line* (jak to vidíme u varianty *chat*), tato syntagmata by pravděpodobně působila na uživatele příliš nesourodě, podobně jako kompozita s původními anglickými komponenty. Často se v různých kontextech setkáváme s podobou *čet* uváděnou v uvozovkách nebo v závorkách, tj. jako druhou variantou (zde nemáme na mysli výslovnost, i když těchto výskytů je také celá řada), která často zdůrazňuje význam tohoto anglicismu ve snaze zabránit záměně významů (homonymie se substantivy *chata* a *četa*). Případně může mít forma *čet* také funkci jazykově aktualizací, ozvláštňujících, zejména mimo elektronickou komunikaci (v rámci ní je však naopak obvyklá).

CHAT – CZAT

V polštině je *chat* přibližně desetkrát méně frekventovaný než *czat*. Pravděpodobným důvodem není jen skutečnost, že se uživatelé jazyka vyhýbají homonymií se slovem *chata*, i když jim zřejmě nevádí homonymie s výrazem *czata* „hlídka“, starým a v současnosti již řídkým vojenským označením. Změna původního pravopisu na adaptovaný byla snadná a přirozená, protože polonizovaná verze lépe vyjadřuje obsah slova. V neformálním jazyce chatu, užívaném v každodenní komunikaci lidí, kteří se znají, nebo se tak alespoň vyjadřují, by cizí slova a cizí pravopis vzbuzovaly nežádoucí odstup. Důležitý je zde také prvek jazykové hry: mnoho výrazů anglického původu se na webu užívá v hovorových podobách, podléhajících všemožným modifikacím (včetně mísení, skládání nebo zkracování), aby se staly méně formálními. V tomto kontextu se podoba *chat* jeví být méně vhodná než *czat* pro pojmenování diskusí probíhajících na internetu.

DEALER – DÍLER – DÝLER

Mezi variantami v současné době jednoznačně převažuje původní anglická psaná podoba *dealer*, která je uváděna i v jazykových příručkách, graficky adaptované podoby *dýler* a *díler* se vyskytují jen v úzu. Jejich adaptace je do jisté míry problematická – buď je až příliš explicitně naznačena „tvrdoست“ výslovnosti, nebo je naopak nebezpečí výslovnosti [díler]. Grafická adaptace s sebou ovšem nese i modifikaci, resp. omezení sémantického spektra – u obou počestěných variant se jen velmi zřídka vyskytují kolokace a kontexty související s významy týkajícími se burzy, makléřství nebo oficiálního obchodního zastoupení, častěji se jedná o oblast drog nebo podomního obchodování, tedy vždy spíše s výše naznačovanou negativní konotací.

DEALER – DILER

Stejně jako mnoho jiných lexikálních přejímek, i toto slovo má v polštině omezenější využití než v jazyce svého původu, v tomto případě angličtiny: především se užívá pro obchodníky s automobily, zejména pro autorizované prodejce, a pro prodáváče drog. Tyto dvě varianty mají rozdílnou stylovou platnost a také odlišné způsoby užití. Obě se užívají nejčastěji v tisku, ale *dealer* je zde dvakrát častější než *diler* a obvykle se vztahuje k prodejcům aut, zatímco *diler* má srovnatelnou frekvenci v kontextech vztahujících se k autům i drogám. Na druhé straně v literárních textech má *diler* ve srovnání s *dealerem* dvojnásobnou frekvenci a pojmenovává obvykle prodejce drog, zatímco *dealer* je stejně často užíván v kontextech spojených s automobily. A navíc, přestože celková frekvence varianty *dealer* je vyšší, *diler* převažuje, pokud jde o drogy. Původní grafická podoba je evidentně prestižnější a lépe vyhovuje pojmenování profese autorizovaných prodejců aut než ilegálních a společností odsuzovaných aktivit lidí, kteří prodávají drogy. Nicméně adaptovaná varianta je méně nápadná a lépe koresponduje s utajovanou činností prodejců drog. Rozdíl je také dobře vidět ve vyhledávkách na Googlu: mezi první stovkou u podoby *dealer* je směs odkazů na kasina, auta a drogy, zatímco u formy *diler* jsou to téměř výhradně drogy.

Součástí výzkumu jsou také smíšené řetězce, složené jak ze synonym, tak z variant (např. *businessman* – *byznysman* – *byznysmen* – *obchodník* / *businessman* – *biznesmen* – *przedsiębiorca*).

V současné době je zejména cestou korpusové analýzy popisováno 100 slovních řetězců (50 polských a 50 českých). Cílem výzkumu je identifikovat pokud možno co nejvíce rozdílů mezi porovnávanými prvky, tzn. definovat hodnoty, jak se cizojazyčná přejímka může odlišovat od svého domácího ekvivalentu nebo jak se může slabě asimilovaná varianta cizího slova odlišovat od varianty zdomácnělé výrazněji. Pozornost je věnována nejen formálním, ale

především funkčním rozdílům, a to v souladu s hypotézou (odlišující se do jisté míry od základních strukturalistických přístupů), že forma slova není arbitrární a rozdíl forem implikuje rozdíl významů. Zejména slova synchronicky cizí nebo slabě asimilované varianty přejímek jsou vnímány odlišně a mají jiný významový potenciál než slova domácí nebo zdomácnělé varianty přejímek. Do jisté míry je tím popírán princip konvenčnosti, který naznačuje, že slovo může změnit svou formu v jakémkoliv rozsahu, aniž se změnil obsah, a stejně může zcela změnit obsah, aniž by se změnila jeho forma, a také princip kontinuity, přisuzující změny v jazyce jeho existenci v průběhu času. Faktory změn jsou různé a v případech uzlových bodů formální adaptace cizojazyčných přejímek jsou výrazně závislé na jazykovém úzu a preferencích uživatelů jazyka, neboť normotvorné a kodifikační úsilí se v těchto oblastech jazyka projevuje jen velmi omezeně.

V rámci projektu byl přijat široký výklad významu, zahrnující nejen designační složku, ale rovněž vlastnosti emotivní, asociační, kolokační, stylistické, strukturální, etymologické a další. Protože je analýza prováděna nezávisle na materiálu dvou jazyků, mohou být výsledky srovnávány a klesá tím riziko přílišného zobecnění postřehů získaných pouze na základě studia jednoho jazyka.

U přejímek jsou srovnávány základní designační významy a i další (vedlejší) současné významy, varianty jejich forem, mimojazykové informace (historická fakta, kulturní pozadí), jiné aspekty významu a užití (afektivní význam, stylistické rysy), historie slov (počátky užití), etymologické informace, morfémová struktura, zvukové symbolismy zvuků a písmen, idiomatická užití a deriváty (vč. kompozit). U variant a synonym se připojují ještě výslovnost, gramatické informace, frekvence (v korpusech na milion slov), kolokace a příklady užití v konkrétních textech pro doložení výskytu a vzájemné porovnání, každou řadu pak vyhodnocuje obecná diskuse a uzavírá seznam použité literatury.

V projektu hledáme odpovědi na otázku, proč jsou užívány zdánlivě „zbytečné“ přejímky a proč zejména u některých přejímek jejich původní, resp. slabě asimilované varianty i po delším čase v úzu převažují nad variantami výrazně adaptovanými. Tradiční odpovědi byly hledány u společensko-kulturních jevů, jako například jazyková móda a snobismus, ovšem jak se zdá, neméně důležité jsou i faktory psychologické.

Z obecného hlediska procesy, jimiž cizojazyčné přejímky v procesu asimilace procházejí, mohou být mírně kulturně podmíněné, ale často vyplývají ze struktury daného jazyka, případně také z písemné tradice daného národa nebo kulturně podmíněné otevřenosti cizím vlivům. Jednotlivé jazyky se liší v tom, jak asimilují slova cizího původu – i polština a čeština se z tohoto hlediska odlišují, protože mají různou historii, ovlivněnou rozdílnými jazykovými i mimojazykovými vlivy, a také jejich aktuální situace je v důsledku těchto vlivů jiná. Tyto jazyky jsou si strukturálně podobné, ale odlišné historické zkušenosti vedly k tomu, že jejich uživatelé mají jiný vztah

k cizojazyčným přejímkám. S ekvipolencí se v těchto dvojicích či skupinách sice nesetkáváme, nicméně podle jedné z hypotéz, jež jsme v našem projektu stanovili, se od sebe lexikální synonyma a varianty odlišují mnohem více, než se obvykle připouští. I když mají tentýž designační význam, mohou se jiné rozdíly, kterými se liší, promítat do jejich různého použití v jazyce a do jejich různého vývoje.

Důležitou součástí projektu je hledání faktorů podmiňujících recepci a adaptaci cizojazyčných přejímek, jež jsou přítomny v samotné formě přejatých slov (zvukové a grafické). Vycházíme ze základní myšlenky, že forma slova není pro jeho fungování v jazyce neutrální – cizí forma vyvolává jiné asociace než forma domácí nebo zdomácnělá, přičemž rozdíly asociací mohou ovlivnit, že sémantický vývoj cizojazyčných přejímek je jiný u jejich domácích ekvivalentů, nebo mohou adaptaci cizojazyčných přejímek brzdit. Výzkum je zaměřen na ověření hypotézy, že vnímání cizího slova může přispět k jeho větší atraktivitě a může ovlivnit jeho fungování v jazyce mimo jiné v rámci jeho hodnocení ve smyslu úspěšnosti řečových aktů, v nichž bylo použito.

Psychologické studie ukázaly, že slova, která mají strukturu typickou pro daný jazyk, jsou přijímána a vnímána jinak než slova, která svou stavbou prozrazují cizí původ a jsou přijímána např. jako obtížná a jejich designáty jako spojené s větším rizikem (Song – Schwarz, 2009, s. 135–138).

V souvislosti s tím plánujeme prozkoumat metodami psycholingvistiky recepci slov synchronicky cizích v porovnání s domácími slovy a výsledky posoudit v kontextu dosavadních zjištění týkajících se receptce slov, která pozorovaným osobám znějí jako povědomá nebo neznámá.

V první fázi byly shromážděny volné asociace s jedním a druhým slovem z dvojice pro definování sémantických rozměrů, jimiž se tato slova mohou lišit. V dalších fázích bude velikost rozdílů u jednotlivých rozměrů vybraných v první fázi a rozměrů identifikovaných v jazykovědných studiích definována metodou Osgoodova sémantického diferenciálu. Na závěr bude existence těchto rozdílů ověřována v přirozených situacích, v nichž slova, na něž je výzkum zaměřen, budou použita ve svých obvyklých kontextech.

Tento příspěvek je součástí řešení grantového projektu NCN (Narodowe Centrum Nauki) Adaptace, percepcje a recepcje cizích slov v polském a českém jazyce. Jazykové, psychologické a historicko-kulturní podmínky (DEC-2011/03/B/HS2/02279) – APPROVAL (Adaptation, Perception and Reception of Verbal Loans). Text příspěvku vznikl v říjnu 2014, projekt APPROVAL byl ukončen v dubnu 2016 a jeho výsledky jsou shrnuty v publikaci, jež byla vydána v roce 2016 v polštině pod názvem Nie całkiem obce. Zapożyczenia wyrazowe w języku polskim i czeskim a v roce 2017 v češtině pod názvem Ne zcela cizí. Lexikální výpůjčky v polském a českém jazyce v češtině. Poznatky, které projekt přinesl, jsou systematicky zpracovány na webových stránkách projektu www.approval.uw.edu.pl.

LITERATURA

BAŃKO, Mirosław – SVOBODOVÁ, Diana – RAĆZASZEK-LEONARDI, Joanna – TATJEWSKI, Marcin

2017 *Ne zcela cizí. Lexikální výpůjčky v polském a českém jazyce* (Ostrava: Ostravská univerzita)

Český národní korpus – SYN. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha.

Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>.

DANEŠ, František

2006 „Xenizmy v dnešní češtině“; in: Hladká, Zdena – Karlík, Petr (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 4* (Praha: Nakladatelství LN), s. 29–35

HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood

1973 *Explorations in the Functions of Language* (London: Edward Arnold)

HAVRÁNEK, Bohuslav – WEINGART, Miloš

1932 *Spisovná čeština a jazyková kultura* (Praha: Melantrich)

KRAUS, Jiří

1996 „Několik poznámek k pocitu jazykového ohrožení“; *Naše řeč* 79, č. 1, s. 1–9

RAĆZASZEK-LEONARDI, Joanna

2013 „Studying the semantics of loanwords which have near synonyms in the host language: Psycholinguistic and multidimensional corpus representation methods“ [online]. Dostupné z: <http://www.approval.uw.edu.pl/cs/publikacje>.

SAUSSURE, Ferdinand

2006 *Writings in General Linguistics* (Oxford: Oxford University Press)

SONG, Hyunjin – SCHWARZ, Norbert

2009 „If It's Difficult to Pronounce, It Must Be Risky: Fluency, Familiarity, and Risk Perception“; *Psychological Science* 20, č. 2, s. 135–138

SVOBODOVÁ, Diana

2009 *Aspekty hodnocení cizojazyčných přejímek: mezi módností a standardem* (Ostrava: Ostravská univerzita)

TRNKA, Bohumil

1947 „Jazykozpyt a myšlenková struktura doby“; *Slovo a slovesnost* 10, č. 2, s. 73–80

VACHEK, Josef

1962 „K otázce vlivu vnějších činitelů na vývoj jazykového systému“; *Slavica Pragensia* IV, s. 35–46

Towards the Development of Czech Word (En)clitics

The paper deals with fundamental developmental trends of word order of Czech word enclitics (as distinct from sentence enclitics). The Czech word enclitics are: short forms of two-syllabic pronouns (mi, si, ti, ho, mu, tě, se) and forms of conditional and praeterital auxiliary verbs. The paper summarizes what has been up to now written about the development of enclitics in comprehensive works dealing with Czech historical grammar and proposes principles of future research of their development. The word order of Czech word enclitics can be seen as a competition of three positions: a) Postinitial position, which may be realized either as the 2W position or the 2D position. b) Contact position of clitics adjacent to an item with which the clitic is syntactically associated; contact word order can be found in medial, prefinal and final clausal positions. c) Non-contact (isolated) position of clitics placed in clause-medial position, non-adjacent to the item on which the clitic is dependent or with which it combines to create an analytical form; the clitic is placed after the first stressed element in the colon (metrical sequence), i.e., its position is governed by prosodic rules that are analogous to those rules influencing its postinitial position.

This position is seldom found, it is used as a means of emphasis within functional sentence perspective.

Keywords: word order, Czech word enclitics, Czech historical grammar

doc. Mgr. Pavel Kosek, Ph.D.
Ústav českého jazyka
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Joštova 220/13
662 43 Brno
kosek@phil.muni.cz

K VÝVOJI ČESKÝCH SLOVNÍCH (EN)KLITIK

PAVEL KOSEK

Předloženým příspěvkem navazuji na svůj výzkum vývoje českých (en) klitik v češtině střední doby: snažím se v něm shrnout dosavadní znalosti o vývoji tohoto fenoménu a především formulovat zásady budoucího soustavného výzkumu. Jak napovídá název, v článku se zabývám klitiky, tj. výrazy, které nejsou nositeli slovního přízvuku. Klitika jsou fenoménem, jehož plnou podstatu si jazykověda uvědomila až na konci 19. století, a to zejména zásluhou článku J. Wackernagela (1892). Od té doby jsou objektem soustavného zájmu jazykovědců, a to rozdílného teoretického zakotvení. Termín klitikon, jak trefně popsal A. Zwicky (1977; 1994), je svou povahou termín zastřešující, který denotuje velmi heterogenní skupinu jazykových jednotek (od autonomních slovních forem po diskrétní morfémy). Status klitik zpravidla získávají jednotky, které podléhají procesu gramatikalizace, tzn. procesu proměny jednotky náležející do oblasti lexikonu v jednotku, která je prvkem gramatické stavby jazyka. Patrně proto si současná jazykovědná produkce není jistá, do které části jazyka klitikon zařadit: zdali do oblasti fonologické, anebo gramatické stavby jazyka. Při fonologické interpretaci tohoto fenoménu se vychází z faktu, že klitikon je jednotkou bez slovního přízvuku, která hledá svou oporu (svého prozodického hostitele) v přízvučně fonologické jednotce předcházející – enklitikon, nebo následující – proklitikon. Gramatika zase v klitiku vidí jednotku, a) která obsazuje jistou klauzální pozici, tj. pozici definovanou syntakticky, nikoli prozodicky, b) která se vyznačuje jistými distribučními omezeními. (Termínem *klauze* rozumím větu tvořenou jedním určitým slovesným tvarem.)

Tradičně se v mezinárodní – i slavisticky orientované – jazykovědě klitika klasifikují podle jejich gramatického statusu (Halpern 1998, s. 109; Franks 2009, s. 9): a) Větná/klauzální/operátorová klitika, tj. obvykle slova podílející se na signalizaci významů spjatých s celou větnou propozicí, popř. slova zapojující části věty do kontextu a situace; z novočeských (dále nč.) klitik by do této skupiny bylo možno zařadit *li*, archaické *t* a adverzativní *však* (jeho klitický status je ovšem sporný, srov. PMČ, s. 640–650). b) Slovní/verbální klitika¹ představují buď větné členy, jež tvoří dvojici se svým syntakticky nadřazeným větným členem, anebo diskrétní (pohyblivé) morfémy opisných

/1/ U těchto slovanských klitik se akcentuje jejich slovosledná souvislost se slovesem. Avšak některá klitika mohou být slovosledně „přitahována“ také jinými výrazy, s nimiž jsou syntakticky spjata: substantivem, adjektivem či přechodníkem (jak vidno, jde o slovoformy derivované ze slovesného kmene). Z těchto důvodů preferuji termín slovní klitika.

morfologických forem: v nč. mezi ně patří pronominální formy a tvary auxiliáru préterita a kondicionálu.²

Větná a slovní klitika bývají rozlišována na základě pozic, které zaujímají v klauzi (Esvan 2000;³ Halpern 1998): klitika typu a) obvykle obsazují postiniciální klauzální pozici (2P pozici) bez restriktce slovního druhu svého opěrného slova, a proto se jim někdy říká Wackernagelova klitika. Klitika typu b) jsou vzhledem k svému regentu buď v těsné postpozici, anebo antepozici (VA pozici), proto se obvykle takto umístěná klitika nazývají adjacenní nebo také kontaktní.⁴ Tuto klasifikaci klitik je však v češtině nutno modifikovat, neboť je na první pohled zřejmá její kolize s vlastnostmi českých slovních (en)klitik, která nelze jednoznačně spojovat s jistým typem větné pozice (Esvan 1997 a 2000; Uhlířová 2011): 1. Jak klauzální, tak slovní klitika prototypicky obsazují postiniciální neboli Wackernagelovu pozici (pojetí postiniciální pozice se však u klauzálních a slovních klitik liší – viz Migdalski 2009, zde i další literatura). 2. I když se česká slovní (en)klitika prototypicky kladou do Wackernagelovy pozice, mohou se objevit v celé řadě dalších klauzálních pozic (Ertl 1924; Uhlířová 2011–2012; o starší češtině viz níže).

Zcela specifický je slovosled pronominálních (en)klitik, jejichž regentem jsou infinitiv, přechodník, (verbální) adjektivum a (verbální) substantivum. S výjimkou clitic climbingu nemohou tato (en)klitika opustit hranice fráze svého řídicího výrazu (Franks – King{ová} 2000, s. 241–247). Pokud se regent (en)klitika nenachází v iniciální nebo postiniciální pozici, kladou se tato (en)klitika slovy J. Tomana (2000) do tzv. nekanonických pozic (pro nedostatek místa se tomuto fenoménu dále nevěnuji; o stavu v nč. viz citovaný Tomanův článek, v češtině doby střední {dále stč.} viz Kosek 2011, s. 257–267; poněkud odlišná interpretace Lešnerová 2002, s. 325). Jestliže se v klauzi vyskytne více (en)klitik, tvoří tzv. (en)klitickou skupinu, v níž je jejich pořadí striktně předepsáno (pro nedostatek místa se tomuto fenoménu opět nevěnuji).

/2/ Na tomto místě musím učinit malé terminologické vysvětlení: závislostní syntax, k jejímuž metodologickému rámci se hlásím, bohužel dostatečně jemné nástroje pro syntaktickou klasifikaci těchto slovních klitik, která mají status pronominálních forem nebo diskrétních morfémů, a jejich dominujících výrazů nebo plnovýznamových forem neposkytuje. Pro zjednodušení klasifikuji výrazy gramaticky/syntakticky asociované s českými slovními klitiky jako regenty klitik (Toman 2000). Upozorňuji na jiné řešení, které zvolila Š. Lešnerová (2002: 325), která hodnotí tyto vztahy jako případy morfologické a syntaktické závislosti.

/3/ F. Esvan (2000: 141–142) inspirován klasifikací L. Renziho nabízí poněkud jinou klasifikaci, v níž rozeznává klitika a) Wackernagelova, b) slovní klitika s nerozlišeným směrem klitizace (tzv. románská), c) slovní klitika s „pevnou pozicí“, která jsou buď proklitická, nebo enklitická.

/4/ Vedle toho se lze setkat i s jinými klasifikacemi, např. S. Anderson (1993) rozlišuje klitika podle jejich postavení v doménné slova, s nímž jsou syntakticky asociována: a) iniciální klitika (initial clitics), b) finální klitika (final clitics), c) postiniciální klitika (second-position clitics), d) prefinální klitika (penultimate-position clitics), e) klitika antepovaná před výraz, který je „licencuje“ (pre-Head clitics), f) klitika postponovaná za výraz, který je „licencuje“ (post-Head clitics).

V české tradici se operuje se dvěma skupinami (en)klitik (PMČ: 649; ESČ, hesla *Takt přízvukový; Slovosled klitik*): I. Příklonky stálé (stálá enklitika), tj. takové, které nemají slovní přízvuk: a) pronominální formy *se, mu, mi, ho, ti, tě*; b) formy préteritálního a kondicionálního auxiliáru: (*přišel*) *jsem, (přišel) jsi / (přišel)-s ...; (přišel) bych, (přišel) bys (přišel by ses podívat), (přišel) by...*; c) formy některých funkčních slov: *-li, + -ť, však*. I když jsou tyto formy považovány za bezpřízvučné, většinou se v odborné literatuře konstatuje, že za jistých okolností přízvučné být mohou (PMČ, s. 45, 649; Běličová – Uhlířová 1996, s. 217; Junghanns 2002, s. 137).⁵ II. Příklonky nestálé (nestálá enklitika), tj. takové, které mohou, ale nemusejí být nositeli slovního přízvuku (tato slova mohou být jak přízvučná, tak nepřízvučná): pronominální formy *je, ji, jí, jich, jím, ten, ti, to*, auxiliár minulého času *byl, -a, -o* v minulém kondicionálu a antepreteritu, přítomní formy slovesa *býti*, které nemají funkci auxiliáru, adverbiální formy *tak, tam, tedy, teď, tu*, částice *asi, prý, přece, snad, už/již, vlastně* (v počtu nestálých příklonek se české mluvnické neshodují). Pod tíhou tradice se držím tradičního dělení (en)klitik na stálá a nestálá. Jsem si však vědom nevýhod, které jsou v této klasifikaci ukryty. Jinou terminologií plynoucí z užití jiné metodologie lingvistické analýzy viz u Junghannse (2002, s. 134–141) a u Karlíka, Králíkové, Štětky a Zikové (2012). V tomto článku se soustřeďuji na vývoj klitických tvarů uvedených výše sub I. a), b). Vývoj starých enklitických partikulí typu *-ž, -li, -s(i), -ť (/ -ti/-tě)* a konektoru *však* ponechávám stranou, protože je natolik odlišný, že by si vyžadoval odlišný způsob výkladu. Z obdobných důvodů se také soustřeďuji na výklad slovosledu jen těch pronominálních (en)klitik, jejichž regentem je VF.

Z hlediska vývoje češtiny však ani tato úzeji vymezená množina (en)klitik netvoří homogenní skupinu. Zahrnuje v sobě: a) původní praslovanská stálá (en)klitika: *mi, ti, si*; b) formy, které se ve stálá (en)klitika proměnily až během historického vývoje češtiny: jak zájmenné formy *se, ho, mu, tě*, tak auxiliáry préterita a kondicionálu. Proměna ve stálé (en)klitikon souvisela u pronominálních tvarů s existencí dvojic dlouhý – krátký tvar: *se – sebe, tě – tebe, ho – jeho, mu – jemu*. U auxiliárů byla nepochybně součástí procesu gramatikalizace, a to jednak proměny plusquamperfektového auxiliáru *bych, by...* v auxiliár kondicionálu, jednak proměny spony *jsem, jsi...* v auxiliár préterita (*snad by šlo o podobné souvislosti uvažovat také u reflexiv si a zejména se, které se proměnily z reflexivního zájmena v slovtvorný, gramatický, či dokonce „prázdný“ morfém*). Z tohoto výkladu plyne, že při interpretaci vývoje slovosledu jmenovaných slovních klitik je nutno počítat s tím, že některá z nich se původně jako stálá (en)klitika nechovala.

⁵/ Stálá česká enklitika se mohou za jistých okolností proklitizovat (Dokulil 1956; Junghanns 2002). Z tohoto důvodu je možné chápat tato enklitika jako klitika, která směr klitizace získávají sekundárně, v závislosti na kontextu a fonologických pravidlech. Proto mají v tomto článku grafickou podobu (en)klitika.

V této fázi výkladu musím svou pozornost znova obrátit k problémům obecnějšího rázu, které souvisejí s povahou výzkumu historicky založené jazykovědy: při zkoumání starších vývojových fází jazyka je badatel postaven před nelehký úkol, neboť mu scházejí některé tradiční metody zkoumání živeho jazyka, jako jsou akustická pozorování (intuitivní nebo pomocí měřicích přístrojů), vlastní jazyková pozorování (nebo dotazníkový výzkum. Při absenci těchto metod je při výzkumu (en)klitik nemožné zkoumat jejich prodickovou povahu; především nelze zkoumat, zdali daný výraz je, nebo není nositelem slovního přízvuku. Je proto nutno použít jiné metody, které pomáhají při klasifikaci zkoumaného výrazu nepřímou. V případě analýzy klitik je příhodné, že mnohočetné analýzy tohoto fenoménu v současných moderních jazycích vyvinuly celou řadu syntaktických testů, jimiž lze klitičnost testovat (Ertl 1924; Zwicky 1994; Zwicky – Pullum 1983; Klavans{ová} 1995; Halpern 1998, s. 120; Franks – King{ová} 2000; Junghanns 2002; Hana 2007; Uhlířová 2011–2012; jejich přehled Kosek 2011, s. 44–45). Na tomto místě tedy explicitně formuluji fatální poznávací omezení výzkumu (en)klitik: při historické analýze není možné zkoumat dichotomii přízvučnost – nepřízvučnost, nýbrž (pouze) klitičnost – neklitičnost (o jisté možnosti pozorovat prozodické vlastnosti pomocí ortografie viz Kosek 2011, s. 44–45).

Navážu-li na to, co bylo řečeno v úvodní části studie, pro slovosled českých slovních (en)klitik lze stanovit dvě základní slovosledné konstelace: I. pozice na druhém místě ve větě (již zmiňovaná 2P pozice), II. pozice v bezprostřední blízkosti regenta (en)klitika (VA pozice). Pozice I. je základní bezpříznakovou variantou nč. slovosledu, pozice II. má v nč. převážně status knižní až archaické varianty. Obě pozice se vyskytují ve staré češtině (dále stč.) a lze předpokládat, že jejich konkurence byla jedním ze zásadních vývojových procesů češtiny. Jak napovídá stav ve staroslověnštině a ostatních slovanských jazycích, oba slovosledné modely byly zastoupeny již v praslovanštině (dále psl.) a v každém současném slovanském jazyce dospěly k poněkud odlišným výsledkům (Ertl 1924, s. 266–267; Večerka 1989, s. 47; Pancheva 2005; Augustinova – Oliva 1997, s. 26; Toman 2004, s. 74; Kosek 2011, s. 315–317). Vzhledem k rozsahovým omezením se ve zbytku svého článku soustředím na výklad konkurence slovosledných pozic (en)klitik ve vývoji češtiny.

A/ POSTINICIÁLNÍ POZICE (EN)KLITIKA (2P)

Z toho, co je zatím o vývoji (en)klitik známo, plyne, že již ve stč. byla základním slovosledným schématem postiniciální pozice slovních (en)klitik, kterou ilustrují příklady – :⁶

^{6/} V tomto článku cituji doklady ze všech starších vývojových fází češtiny, tj. od jejich počátků do začátku národního obrození. Objevují se tak vedle sebe doklady z různých časových vrstev, což je – viděno z hlediska principů historického bádání – postup přinejmenším problematický. Jelikož

- (1) Ten sě pes počě **radovati** Pas (Trávníček 1956, s. 148)
 (2) Těžčě jsem shřešil proti Bohu, viac vesel býti nemohu ; krev >>> sem <<< svatú vám **prodal** a svú duši diablu **poddal** HradUmuč, folio 89r (VWSTB)
 (3) Vyšli jste proti mně jako proti zlodějvi, ande sbožní jmají ve mně vši náději ; na všaký dne (sic!) >>> sem <<< , chodě mezi vámi, **kázal** HradUmuč, folio 83r (VWSTB)
 (4) To jest zase byla láska! **Svatá, a chvalitebna by byla** slouti mohla, kdyby byla ku Kristu plapolala BilPas 92

Jak je z citovaných dokladů patrné, ve stč. není ustáleno pojetí postini-ciální pozice: osciluje mezi striktně fonologickým umístováním (en)klitika za první přízvučné slovo, do tzv. 2W pozice, ilustrované doklady a , a za první frázi klauze do tzv. 2D pozice – doklady a (Halpern 1995). Tato konkurence je známá i z jiných slovanských jazyků, nicméně je možné, že její výskyt v českých textech podporovala latina, v níž se běžně užívalo interpozic (jako prostředku rétorických figur zahrnutých pod souborný termín *hyperbaton*). Případy vkládání (en)klitika do rozvité fráze se výjimečně mohou objevit také uprostřed klauze, jak patrné z dokladu , který představuje variantu mediální izolované pozice, o které se zmíním ještě v další části článku v oddílu C/ (v citovaném dokladu figuruje přezentní forma slovesa býti, která má povahu nestálého klitika):

- (5) Ta baba jest oslice ďábla, z navrhnutí ďábla vám nětco povi, a vy ji věřite? Ach nevěřte. Hádající baba, [**čertová**]₁ [**jest**]₁ [**trouba**]₁, pekelná bohyně, kdo v ni věří, zahyne BilPia 92

Nicméně i tyto případy byly patrně motivovány faktory fonologické povahy. Např. mohly být ovlivněny fonologickou vahou (en)klitika: redukována forma 2. os. sg. s se v barokních textech nikdy nevyskytuje ve 2D pozici, naopak vždy ve 2W pozici, jak ukazuje doklad (toto tvrzení se ovšem opírá o nereprezentativní vzorek dokladů):

- (6) Řekl mu císař: „[**Velikou**]₁[-s]₂ [**věc**]₂ [**viděl**]₁ ctně kníže, a Pán Bůh tobě ukázal, čeho nám křesťanům neukázal“ JestřVid 172

Ve stč. se zřídka objevují doklady (zde uvedené sub a a), v nichž se (en)klitika nacházejí bezprostředně po koordinátorech a, ale, i (Trávníček 1956,

vývoj tohoto fenoménu není zatím komplexně zpracován a jelikož má tento příspěvek formulovat zásady budoucího výzkumu, je nutno takto shromážděné doklady chápat jako ilustrativní. Grafickou podobu, tj. podobu transkripce, citovaných dokladů přejímám ze zdrojového dokumentu citovaného vždy v závorce za každým dokladem.

s. 150). Podle dosavadních znalostí se zdá, že tato slovosledná konstelace byla možná jen u výrazů, které se ve stálá (en)klitika proměnily až ve stč. období (Prejzová 2011, 2013). Je tedy otázka, zdali pozici těchto (en)klitik po koordinátorech hodnotit jako symptom změny slovosledu (en)klitik, anebo jako symptom proměny nestálých (en)klitik v (en)klitika stálá. To naznačuje srovnání následujících verzí staročeského pasionálu uvedeně sub a,b – pozice auxiliáru bezprostředně po koordinátoru, kterou ještě zachoval redaktor Pasionálu vytištěného snad Tiskařem Arnoštových statut (v dokladu a), je v Pasionálu kališnickém nahrazena postverbální (finální) pozicí auxiliáru, jak ukazuje doklad a.⁷

(7) a. Smiluj se nade mnú , milý kněže , neb já o mladých letech , jakožto vidíš , jenž ot mého dětinstva rozkošně chovaná >>> **a jsem** <<< z králového rodu **pošla** , sem k tobě v pútníkové postavě z úmysla přišla PasTisk, folio 7v (VWSTB)

b. ... a od mého dětinstva rozkošně vzchována jsem, z králového rodu **pošla sem** a k tobě v pútníčí postavě **přišla sem** PasKal 7r

(8) Važme , kto sú najviece zhruběli , ztučněli >>> **a sě** <<< **rozpásli** , a nenaleznem viece rozpasených , ztučnělých v rozkoši nežli duchovních , ... HusZrc, folio 106r (VWSTB)

Poslední specifický případ v pojetí postiniciální pozice ve starších vývojových fázích češtiny představuje pozice (en)klitika po anteponované zanořené klauzi nebo participiální/infinitivní frázi. Z dosavadního výzkumu je zřejmé, že jak po anteponované adjunkční a relativní klauzi, tak po anteponované participiální/infinitivní frázi (en)klitikon nikdy bezprostředně nenásleduje (Kosek 2011). Zatím nejasná je pozice (en)klitika po anteponované zanořené kompletivní klauzi. V nč. je totiž (en)klitikon umístováno hned za kompletivní klauzi (Uhlířová 2011–2012). V stč. jsem bohužel našel velmi málo dokladů těchto kontextů: v několika zjištěných dokladech jsou však překvapivě zastoupeny obě slovosledné pozice: tj. jak hned za klauzí (doklad), tak také za prvním konstituentem následujícím po anteponované klauzi (doklad :

(9) Mali v titulu všechny slova z cela zouplna dopsáti, kupříkladu, urozený páne? Od: Tak jest, a to pro počestnost, [neb [kdyby takové nedopsal (kupříkladu: Uroz: P.) [že ho v malé počestnosti má]] **by dokázal**] LibEd H5v

(10) [[Aby v takových dvousylabních slovích na první sylabě bylo malé i], **neviděl sem** nikdy] ŠtejŽáč 58

/7/ Za tento podnět děkuji anonymnímu recenzentovi svého článku.

B/ KONTAKTNÍ POZICE (EN)KLITIKA (VA)

Jak již bylo řečeno, tato pozice je vývojovým konkurentem pozice postiniciální. V mnohých slovanských jazycích představuje základní slovosledný model (en)klitik (Franks – King{ová} 2000). Ve stč. se lze setkat jak s případy postpozice (doklady –), tak také antepozice (doklady –):

- (11) ... druhé , ty sem hotovo sebrané , aneb učiněné někým jiným latině , vyložil česky , a kteréť jsú , tamť sem to napsal . Ale tyto prvé **rozdělil** >>> **sem** <<< v šestery knížky : Prvé jsú o vieře , o naději a o milosti ŠtítKlem, folio 4r (VWSTB)
- (12) Na kterýžto Boží soud, a na takové příklady, **měli by se** ohlidati jiní, které podpaluje pejcha a žádost pánování nad jinými JestřVid 237
- (13) tehda dábel **užasl se** Pas (Trávníček 1956, s. 147)
- (14) Zdali znáš čas rodu kamsíkův na skalách, neb pracující ku porodu laně **spatřil-li-s?** BiblSvat Job 39, 1–2
- (15) ..., Archidam otec jejích nechtěl ho (roucho – vložil P. K.) přijmouti, ale odeslal jej zase králi s touto odpovědí: tato ozdoba, a tyto šaty, **více by zohydily** dcery mé, nežli okrášlily JestřVid 88 (tamtéž, s. 196)
- (16) Anobrž i obzvlaštnosti některých u mne **se dočte** laskavý čtenář, které by v jiných poštovských správách nadarmo vyhledával PošNov 25. leden 1719 (tamtéž, s. 243)
- (17) O tom čtveru všech nás obecném pozvání rád **bych pomluvil**, a bude li se zdáti dlúho, ale opět třetí řeč učini z toho dvého pozvání poslednieh ŠtítSvat/3r (Prejzová 2013, s. 72)
- (18) Generál... jej (místa), ačkoli nepřítel velmi udatně **se bránil**, **se zmocnil** H₁ 6,1 sl. (Klimeš 1999, s. 147)

Tyto slovosledné pozice jsou výsledkem kooperace gramatických a rytmičtých faktorů: (en)klitika jsou umístěna v bezprostřední blízkosti svého regenta, avšak tak, aby obsazovala pozice definované převážně fonologicky: následují po slově umístěném za pauzou, jak je patrné na dokladech a , nebo naopak předchází slovu nacházejícímu se před pauzou signalizující hranici klauze, což lze demonstrovat na příkladu klauze ačkoli *nepřítel velmi udatně se bránil* v dokladu . Zdá se, že pauza na konci klauze je poměrně výraznou bariérou postavení (en)klitik, protože při finální pozici svého regenta je (en)klitikon umístěno do antepozice, i kdyby následovalo po pauze uvnitř klauze, tj. i za cenu proklitizace, jak ukazuje pozice *se zmocnil* v dokladu , kde se následuje po interponované klauzi *ačkoli nepřítel velmi udatně se bránil*. Ve starých textech řídce doložená finální pozice (en)klitik pak představuje porušení této prefinální pozice (viz níže).

Jak již bylo řečeno, jednotlivé typy kontaktního slovosledu souvisí s tím, v jaké klauzální pozici se regent (en)klitika nachází: (a) Postpozice se uplatňuje

zejména tehdy, nachází-li se regent (en)klitika uprostřed klauze, jak ukazují doklady a . (b) Antepozice se pak uplatňuje tehdy, nachází-li regent (en)klitika na konci klauze, tj. je-li regent ve finální pozici, objevuje se (en)klitikon zpravidla v pozici prefinální, což ilustrují doklady a . Dosavadní znalosti naznačují, že ke kontaktnímu slovosledu více inklinují některá (en)klitika: zejména reflexivní zájmeno se a formy auxiliáru préterita.

Některé doklady mediální pozice (zde , a) by bylo možno interpretovat jako případy tzv. clitic third. Podle tohoto pravidla klitizuje (en)klitikon až za druhý klauzální konstituent, jestliže rozměr prvního konstituentu vyvolává mezi prvním a druhým konstituentem pauzu (srov. Franks – King{ová} 2000, s. 229). Vliv tohoto pravidla bude potřeba podrobit dalšímu zkoumání, nicméně již teď je jisté, že jeho prostřednictvím nelze vysvětlit všechny zjištěné případy kontaktního slovosledu, zejména ne prefinální a finální pozice (doklady , , a).

Jak již bylo naznačeno, některé případy kontaktního slovosledu jsou neobvyklé a lze je chápat jako modifikace podobných slovosledných modelů: a) z dosavadního výkladu plyne, že finální pozici lze interpretovat jako variantu prefinální pozice (zde v dokladech a), b) mediální antepozici by bylo možno vykládat jako variantu mediální postpozice (doklady a). Tyto obměny základních schémat jsou zřejmě motivovány: a) stylem (především finální pozice), b) aktuálním členěním větným (především mediální antepozice; více viz Kosek 2011).

C/ IZOLOVANÁ POZICE (EN)KLITIKA UPROSTŘED KLAUZE

V souladu s tím, co se lze dočíst v erudovaných popisech slovosledu nč. (en)klitik (Ertl 1924; Uhlířová 2011–2012; Franks – King{ová} 2000, s. 114–117), se také ve starších vývojových fázích češtiny může (en)klitikon objevit v mediální pozici bez kontaktu se svým regentem, což ilustrují doklady až :

(19) Když hneš svým rozumem, zvieš, že to pocházje z libého myšlenie, ješto člověk má, a toho dokonati potom nemož v skutku, vpadne v smutek, v truchlost, v zámutek, že často by raděje neměl *byl* zbožie, neměl by ženu milú, neměl by dětí, neměl by pokladu,... TkadlXII/784–791 (Prejzová 2013, s. 70)

(20) Nikdá s nepřitelem svým se slovy mnoho *nesvař* BartKron (Trávníček 1956, s. 148)

(21) Co na to manželka? Po celém domě běhati, řvati, volati „Moncaeur: O srdce mé Kaballine. Ze srdce mého tobě jsem hrob *udělala*, když jsem tvé srdce snědla,...“ BilPas 92

(22) ...; tehdy v podobné případnosti, mezi pánem takového gruntu, a nájemníkem, *slušně by* dobrovolná námluva, a porovnání předsevzato býti *mělo*,... ArtČes 1650, s. 52

Tento ve starých textech velmi málo zastoupený slovosled snad koresponduje s aktuálním členěním větným (Kosek 2011; Uhlířová 2011–2012). (En)litikon má v této pozici nejspíš status enklitický, tj. umísťuje se za první přízvučný výraz promluvového úseku, ale je možné, že se výjimečně mohlo proklitizovat, jak naznačuje doklad .

Na závěr svého výkladu se pokusím formulovat hlavní otázky, kterými by se výzkum vývoje českých (en)klitik měl ubírat. Budoucí analýza vývoje (en)klitik by se měla zaměřit v první řadě na to, v jakých slovosledných pozicích (en)klitika mohla figurovat a jaké byly faktory, které pozici těchto (en)klitik ovlivňovaly. Zejména by mělo být prozkoumáno, jaký byl rozsah konkurence postiniciálního a kontaktního slovosledu, stejně jako by měly být prozkoumány jednotlivé varianty těchto pozic (konkurence 2W a 2D pozice, rozsah a povaha prefinální a finální pozice, mediální postpozice a antepozice jako výsledek působení principu clitic third). Především by mělo být zodpovězeno, kdy dochází k vítězství postiniciální pozice nad pozicí kontaktní, a nadto jak dlouho a proč se jednotlivé typy kontaktního slovosledu v psaném jazyce drží. V tomto výzkumu by měl být brán zřetel na faktory stylové a komunikační povahy, tzn. jestli za aktivací toho nebo onoho méně obvyklého slovosledu nejsou ukryty další činitele textové nebo stylizační povahy. Pozornost by měla být věnována také rozdílům ve vývoji jednotlivých (en)klitik, které souvisejí se specifiky jejich funkčního vývoje. Kromě oblastí, které byly tematizovány v tomto článku, by měly být prozkoumány i další otázky vývoje českých (en)klitik: směr klitizace, struktura a obligatornost klitické skupiny, slovosled pronominálních klitik ve frázi VInf (infinitivu, přechodníku, dějového adjektiva a substantiva), a tzv. clitic climbing či personal case constraint (Bonet{ová} 1994).

Tento příspěvek vznikl v rámci řešení grantového projektu Nový encyklopedický slovník češtiny online (Enc-Czech online) (GAP406/11/0294).

LITERATURA

ANDERSON, Stephen R.

1993 „Wackernagel's Revenge: Clitics, Morphology, and the Syntax of Second Position“; *Language* 69, s. 68–98

Avgustinova, Tania – Oliva, Karel

1997 „On the Nature of the Wackernagel Position in Czech“; in Junghanns, U. – Zybatow, G. (eds.): *Formale Slavistik* (Frankfurt am Main: Vervuert Verlag), s. 25–47

BĚLIČOVÁ, Helena – UHLÍŘOVÁ, Ludmila

1996 *Slovanská věta* (Praha: Euroslavica)

BONET, Eulalia

1994 „The Person-Case Constraint: A Morphological Approach“; *MIT Working Papers in Linguistics* 22, s. 33–52

DOKULIL, Miloš

1956 „Opravovat se, si po čárce?“; *Český jazyk* 6, s. 108–113

ERTL, Václav

1924 „Příspěvek k pravidlu o postavení příklonek“; *Naše řeč* 8, s. 257–268 a 293–309

ESČ = KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.)

2002 *Encyklopedický slovník češtiny* (Praha: Nakladatelství LN)

ESVAN, Francois

1997 „Několik poznámek o tzv. rytmickém činiteli“; *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, řada A 45, s. 85–93

2000 „Česká klitika z hlediska typologického“; in Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzálnia a specifika*, 2. (Brno: MU), s. 141–147

FRANKS, Steven

2009 „Clitics in Slavic“; in Kempgen, S. – Kosta, P. – Berger, T. – Gutschmidt, K. (eds.): *Die slavischen Sprachen. The Slavic Languages* (Berlin – New York: Walter de Gruyter), s. 725–738

FRANKS, Steven – KING, Tracy Holloway

2000 *A Handbook of Slavic Clitics* (Oxford: Oxford University Press)

GEBAUER, Jan

1929 *Historická mluvnice jazyka českého IV. Skladba* (Praha: ČAVU)

HALPERN, Aaron

1995 *On the Placement and Morphology of Clitics* (Stanford, California: CSLI Publications)

1998. „Clitics“; in Spencer, A. – Zwicky, A. M. (eds.): *The Handbook of Morphology* (Oxford: Blackwell Publishers Ltd.)

HANA, Jirka

2007 *Czech Clitics in Higher Order Grammar*; dizertační práce (Ohio: Graduate School of The Ohio State University); dostupné na: <http://ufal.mff.cuni.cz/~hana/bib.html>

JUNGHANNS, Uwe

2002 „Klitische Elemente im Tschechischen: eine kritische Bestandaunahme“; *Linguistische Beiträge zur Slavistik IX*, s. 117–150

KARLÍK, Petr – KRÁLÍKOVÁ, Michala – ŠTĚTKA, Jan – ZIKOVÁ, Markéta.

2012 „Osobní zájmena: ověřování hypotéz daty (intuice > KORPUS > dotazník)“; in: *Gramatika a korpus IV*, Praha, 28.–30. listopad 2012 [hand out]

KOSEK, Pavel

2011 *Enklitika v češtině barokní doby* (Brno: Masarykova univerzita – Host)

KLIMEŠ, Lumír

1969 „Pořádek slov v české historické próze z let 1685–1759“; in *Annali dell' Instituto Universit rio Orientale: Sezione Slava*, 12. Napoli, s. 105–166

KLAVANS, L. Judith

1985 „The Independence of Syntax and Phonology in Cliticization“; *Language* 61, s. 95–120

LEŠNEROVÁ, Šárka

2002 „Postavení příklonky ‚se‘ v textu Kryštofa Haranta ‚Cesta z Království českého... do Země svatě...‘“; in Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzálie a specifika*, 4 (Brno: Masarykova univerzita), s. 325–327

MIGDALSKI, Krzysztof

2009 „On Two Types of Wackernagel Cliticization in Slavic“; in Reich, J. – Babyonyshev, M. – Kavitskaya, D. (eds.): *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Yale Meeting* (Ann Arbor: Michigan Slavic Publications), s. 147–162

PANCHEVA, Roumyana

2005 „The Rise and Fall of Second-Position Clitics“; *Natural Language and Linguistic Theory* 23, s. 103–167

PMČ = KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdena (eds.)

1995 *Příruční mluvnice češtiny* (Brno: Nakladatelství LN)

PREJZOVÁ, Lucie

2011 *Slovosled pronominálních klitik ve staročešské památce Tkadleček*; bakalářská práce (Brno: FF MU)

2013 *Slovosled kondicionálního auxiliáru ve staré češtině*; diplomová práce (Brno: FF MU)

ŠLOSAR, Dušan

1967 „Poloha enklitik jako kritérium k hodnocení staročešské interpunkce“; *Listy filologické* 91, s. 251–258

TRÁVNÍČEK, František
1956 *Historická mluvnice česká 3. Skladba* (Praha: SPN)

TOMAN, Jindřich
2000 „Prosodické spekulace o klitikách v nekanonických pozicích“; in Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzália a specifika*, 2 (Brno: Masarykova univerzita), s. 161–166
2004 „Ertlova diskuse českých klitik“; in Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzália a specifika*, 5 (Brno: Nakladatelství Lidové noviny) s. 73–79

UHLÍŘOVÁ, Ludmila
2011–2012 „Obštnost i mnohoobrazie na slovoreda na klitikite (šápostavitelno izsledvane na bálgarskija i češkija ezik)“; *Sápostavitelno ezikoznanie* 36, část I., s. 5–17; část II., s. 20–31; část III., s. 5–16 a 37; část IV., s. 5–11.

VEČERKA, Radoslav
1989 *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax I, Die lineare Satzorganisation* (Freiburg i. Br: Weiher)

VWSTB = Staročeská textová banka, dostupná na <http://vokabular.ujc.cas.cz/>,
citováno ze dne 22.4.2014

WACKERNAGEL, Jacob
1892 *Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. Indogermanische Forschungen*, 1, s. 393–436

ZWICKY, Arnold
1977 *On Clitics* (Bloomington: Indiana University Linguistics Club)
1994 „What Is a Clitic“; in Nevis, J. A. – Joseph, B. D. – Wanner, D. – Zwicky, A. M. (eds.): *Clitics. A Comprehensive Bibliography 1892–1991* (Amsterdam: John Benjamins Publishing), s. 12–20

ZWICKY, Arnold – PULLUM, K. Geoffrey
1983 „Cliticization vs. Inflection: The Case of English ‚n’t‘“; *Language* 59, s. 502–513

Function vs. Teleology?

If we understand the Prague functionalism within the meaning of the first paragraph of the Theses then teleology is one-word synonym for dynamic functional structure: means – intent/purpose/function. In this case there is no need to understand teleology as one of the basic concepts of the Prague School. However, if we understand language first of all as immanent structure “conscious of” intentional focusing on the target forms of its structural evolution then teleology is one of the basic concepts of the Prague School. In the first case we can talk about the relation: means – intent/purpose/function, in the second one it is entirely appropriate to talk about the goal.

Keywords: function, teleology, the Prague School,

prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc.
Katedra obecné lingvistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 14
771 80 Olomouc
jan.korensky@upol.cz

FUNKCE VS. TELEOLOGIE?

JAN KOŘENSKÝ

Lze obecně říci, že slovo funkce vyjadřuje (a) jednak působení, chování nějakého systému zpravidla vně tohoto systému, (b) jednak se tímto slovem označují výrokové formy, předpisy, která pak v rámci aplikací jsou klasifikovány do nejrůznějších tříd. Lze to dobře ilustrovat citací hesla ve filozofickém slovníku: „Je-li možné různé způsoby chování dynamických (a zvláště kybernetických) systémů popsat pomocí matematických či logických funkcí, pak pojem funkce uvedený pod bodem (a) spadá v jedno s pojmem funkce popsaným pod bodem (b) a pojetí funkce podle bodu (a), který se týká chování systému, je vyčerpávající. Pojem funkce je proto nejen ústředním pojmem matematiky a moderní logiky, ale i teorie poznání a filozofie vůbec.“ (Filosofický slovník, 1985)

Jestliže asi není sporu o tom, že v pražské strukturalistické tradici má ve struktuře termínů/pojmů jazyk – systém – funkčnost – řeč termín funkčnost klíčovou pozici, pak se lze setkat i se stanoviskem, že tato základní pojmová struktura není úplná, neboť v ní chybí termín/pojem teleologie.

Při posuzování konceptuality termínu teleologie je nevhodnější postup, při kterém si klademe otázku, jak se užívá slova teleologie s příslušnými slovnědruhovými deriváty a jak se jeho užívání případně v čase proměňuje. Za zvlášť závažnou považuji otázku, která jeho užití jsou redukovatelná na užití jiných konceptuálně významných slov/termínů v tomtéž paradigmatickém kontextu.

Všimněme si nejprve, čím se slovo teleologie ekvivalentuje: je to především slovo účelovost, srov. Leška, 1986. Právě on také za „zřetelná (cizozajazyčná) synonyma“ alespoň u Jakobsona označuje výrazy *zielbewust*, *goal-oriented*, *means-ends model*. Ponechme zatím stranou otázku stupně jejich synonymie – na tu můžeme odpovídat až po zjištění jednotlivých způsobů užití slova teleologie. Necháme-li pro tuto chvíli stranou *komponent-end* (neboť ten sugeruje jakousi uzavřenost, izolovanost jednotlivých funkčních relací), pak je jasné, že se musíme zamyslet co (všechno) znamená užití komponentů *Ziel/goal*. Zajímavé odpovědi nalezneme u P. Osolsobě, 2003: Citát z Jakobsona na s. 122 mluví o rozdílech mezi cílem běžného (*gewöhnlich*) jazyka a básnického jazyka. Na s. 123 nalezneme u Osolsobě velmi závažnou Jakobsonovu myšlenku, která konstatuje, že věda dosud hledala příčiny, nikoli cíle, což by mělo být programovým principem teleologicky orientované vědy. Co to znamená? Nepochybně zásadní kritiku skutečnosti, že závazným instrumentáři každé vědy je, že vedle logické regularity (viz dále Engliš, 1930), je její závaznou metodou kauzální nexus. Připomeňme na okraj, že kritika „klasického“ kauzálního nexu je jádrem skutečné revoluce v myšlení

teoretické fyziky s širším ohlaselem i mimo přírodní a technické vědy. Na s. 124 se pak dovolává Osolobě Trnky, který s odkazem na Engliš připomíná, že proti logické regularitě stojí teleologická funkcionalita. Řečeno jinými slovy, ale ve stejném smyslu – nikoli uzavřená formální korektnost vědního souzení, ale otevřená množina účelů a záměrů, které opodstatňují poznávací postupy, jež vykládají chování systémů. Právě v tomto smyslu na s. 125 Osolobě cituje ještě Mukařovského: „Přijímáme teleologickou definici hodnoty jako schopnosti nějaké věci sloužit dosažení jistého cíle.“ Budeme-li chápat poněkud zkratkovitou formulaci Jakobsonovu ve smyslu Mukařovského „sloužit dosažení jistého cíle“, pak se dovídáme, že jde o vědecké postupy, které předměty svého zkoumání hodnotí podle jejich způsobilosti sloužit dosahování nějakého cíle, nikoli podle logické regularity, která tu zřejmě má být chápána zejména jako princip kauzálního nexu, i když nikoli pouze. Jinak řečeno, je tu charakterizován funkční přístup, jehož úplné vymezení skvěle prezentuje první, a) odstavec Tezí. P. Osolobě argumentuje i přesnými a průzračnými formulacemi Trnkovými ze soukromého dopisu: „Logická zákonitost...musí být doplňována zákonitostí teleologické funkčnosti... Psal o ní K. Engliš...jako o nazírací formě, kterou si uvědomujeme a kterou chápeme zkušenost reálného světa řazeného ne podle příčiny a účinku, nýbrž podle prostředku a cíle, tedy řekl bych funkčně“ (Osolobě, 2003, s. 124). Je naprosto jasné, že Trnkovo použití adjektiva teleologická ve spojení teleologická funkčnost je pro toho, kdo chápe podstatu funkčního přístupu, redundantní, a celá Trnkova formulace ukazuje, že máme příležitost k uskutečnění terminologické redukce s vyloučením slova teleologický. Zůstane pak skutečnost, že tato Trnkova formulace je variantou vymezení daného v prvním odstavci Tezí, domnívám se, že s explicitním odkazem k ontologické podstatě takto chápaného funkčního principu. Ontologická podstata funkčního principu je míněna jako předpoklad, že systémově chápáný „svět“ má funkční podstatu a věda, která tento „svět“ vykládá, se této skutečnosti má metodologicky přizpůsobit.

Vzniká otázka, kdo nebo co je nositelem vztahu prostředek – cíl. To je ovšem opět dokonale zřejmé z prvního odstavce Tezí. Ostatně Engliš významně připomíná, že za cíle je třeba uznat i zamýšlené, imaginární, žádané cíle a cíle normativní, s čímž opět nemá první odstavec Tezí problém. Důležité je, že toto Englišovo konstatování funkční princip jako princip vědního chování univerzalizuje.

Na druhé straně je tu však již připomenutá formulace Jakobsonova, která mluví o cílech toho nebo onoho (funkčního) jazyka. Jestliže ji totiž nebudeme chápat tak, jak jsme to udělali výše, pak to znamená, že ten nebo onen (funkční) jazyk je cosi vědoucího o svých cílech, tj. o směřování své systémově strukturní podstaty k nějaké „předem dané“ kvalitě. To však je nepochybně další, jiný smysl funkční povahy věcí. Je tu třeba opravdu (viz Osolobě) hledat souvislost se středověkým pojetím božích intencí. Ty po-

zitivistická věda univerzálně nahradila principem kauzálního nexu, jenž považuje funkcionalistická věda za nedostatečný. Je třeba zdůraznit, že za nedostatečný, nikoli neplatný – Osolobě správně připomíná, že právě ruský formalismus a český strukturalismus byl přístupný dialektickému sjednocení obou ontologických, a zde i explanačních principů. Opět jen na okraj připojme konstatování, že tento myšlenkový rozměr nalézáme i v určitých fázích myšlenkového vývoje J. L. Fischera. Zdá se, že tam, kde teleologie není „jen“ jednoslovným ekvivalentem „popisu“ relace prostředek – záměr/účel/cíl, dochází k tomu, že je pozitivní vědě nabízena možnost původně boží intence. Dochází k tomu, že vlastností původně boží intence se dostává strukturálně chápaným věcem samým. Ony se tak stávají subjektem, jenž je předmětem zkoumání. Právě takto se stávají strukturami vědoucími o svých směřováních. Právě tento pohled, pokud jde o jazyk, patrně nebyl cizí Jakobsonovi, v tomto ohledu mluví Leška o jeho teleologickém dogmatismu.

Shrňme: Základní konceptuální soustavu pražské strukturalistické tradice je možno chápat přinejmenším dvojím způsobem.

(1) Centrálním konceptuálním prostředkem v tradicích pražského strukturalismu je termín/pojem funkce. Ten svým charakterem odpovídá ve většině případů onomu hjelmslevovskému pojetí být uprostřed mezi formálně korektním, matematicko-logickým a „etymologickým“ pojetím funkce (srov. Hjelmslev, 1972). Klíčový charakter mají ony „funkce vnější“ (srov. Kořenský, 1998). Uplatňují se však i tendence k formálně korektnímu pojetí funkce jako vnitřního „pořadacího“ principu systému, s tendencí k matematicko-logickému pojetí. Nositelem na vnějších funkcích založených procesů je komunikant. Tento způsob chápání pak nezahrnuje do základní konceptuální soustavy termín/pojem teleologie, neboť jde o termín synonymní s popisem struktury fungování jazyka, jak je charakterizován v prvním odstavci Tezí.

(2) Jestliže však chápeme vztah funkce a teleologie v jakobsonovském smyslu, tedy tak, že fungování a dynamika struktury je vědoucím směřováním k apriorním cílům (nositelem na funkci založených procesů je v tomto případě systém jazyka), pak je dominantním prvkem základní konceptuální soustavy termín/koncept teleologie.

V každém případě však přítomnost termínu teleologie v teoretickém instrumentáriu pražské tradice měla svůj „univerzální“ význam: akcentovala dynamickou povahu systémově-funkčně pojatého „světa“, o němž a v jehož rámci člověk uskutečňuje svou řečovou činnost a zároveň takto vytváří a přetváří její předpoklady.

LITERATURA

- ENGLIŠ, K.
1930 *Teleologie jako forma vědeckého poznání* (Praha: Topič)
- FALTÝNEK, D.
007 „Samoorganizace řeči? Několik poznámek k lingvistickému a biologickému strukturalismu“;
Slovo a slovesnost 68, s. 38–45
- Filozofický slovník*
1985 (Praha: Svoboda)
- FISCHER, J. L.
1969 „Skladebná filosofie, strukturalismus a dialektika“; *Filozofický časopis* 17
- HJELMSLEV, L.
1972 *O základech teorie jazyka* (Praha: Academia)
- JAKOBSON, R.
1963 „Efforts towards a Means-Ends Model of Language“; in *Interwar Continental Linguistics. Trends in European and American Linguistics 1930–1960*, II. (Utrecht), s. 481–485
- JIRSOVÁ, A.
1988 „K pojetí systému a struktury v klasickém období české lingvistiky“;
Slovo a slovesnost 49, s. 155–164
1989 „K pojetí systému a struktury v současné české lingvistice“; *Slovo a slovesnost* 50, s. 238–248
- KOŘENSKÝ, J.
1998 „K vzájemným vztahům a vývoji základních pojmů Pražské školy“; in idem:
Proměny myšlení o řeči (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)
2007 „Paradigmata zkoumání řečové komunikace“; *Slovo a slovesnost* 68, s. 163–169
2004 *Člověk – řeč – poznání* (Olomouc: Univerzita Palackého)
- LEŠKA, O.
1986 „Poznámky k teleologickému pojetí jazyka“; *Teoretické otázky jazykovědy. Linguistica* 16 (Praha), s. 63–100
- NEKULA, M. (ed.)
2003 *Prager Strukturalismus: Methodologische Grundlagen / Prague Structuralism: Methodological Fundamentals* (Heidelberg: Winter)
- OSOLSOBĚ, P.
2003 „A Source of Teleological Thinking for the Prague Linguistic Circle“; in Nekula, M. (ed.):
Prager Strukturalismus: Methodologische Grundlagen / Prague Structuralism: Methodological Fundamentals (Heidelberg: Winter), s. 121–133

SÉRIOT, P.

1999 „The Impact of Czech and Russian Biology on the Linguistic Thought of the Prague Linguistic Circle“; in Hajičová, E. – Voskovec, T. – Leška, O. – Sgall, P. – Skoumalová, Z. (eds.): *Travaux du Cercle linguistique de Prague / Prague Linguistic Circle Papers 3* (Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Pub. Co.), s. 15–24

VACHEK, J. (ed.)

1970 *U základů pražské jazykovědné školy. Teze předložené prvnímu sjezdu slovanských filologů v Praze 1929* (Praha: Academia)

Bohemica Olomucensia
Časopis pro bohemistickou a mezioborová studia
Ročník 8 (2016)
Číslo 3 – Linguistica

Redakce:

prof. PhDr. Lubomír Machala, CSc. (vedoucí redaktor)
doc. Mgr. Erik Gilk, Ph.D.
doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.
Mgr. Martin Lukáš (tajemník redakce)

Zvláštní redaktor čísla: doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Technické zpracování: Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.
Korektury: Bc. Martina Víchová
Návrh obálky: Mgr. Martina Šviráková
Návrh sazby: Bc. Vojtěch Smutný
Sazba: Bc. Lucie Semianová

Příspěvky prošly dvojím anonymním recenzním řízením.

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Křížkovského 10
771 47 Olomouc

Vydavatelství Filozofické fakulty UP
www.vff.upol.cz
vff@upol.cz

Vytiskl PAPÍRTISK, s. r. o.
Chválkovická 223/5
779 00 Olomouc

Adresa redakce:

Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10, 771 47 Olomouc
tel.: 585 633 177
e-mail: martin.lukas@upol.cz

Olomouc 2016

MK ČR E 18600
ISSN 1803-876X

Vychází 2krát ročně